

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

3. Φιλοσοφία και Θρησκεία

Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα ἀναδύεται καὶ εἰς τὰ τρία κύρια ἐρωτήματα τῆς Φιλοσοφίας, ἤτοι τὸ *ὄντολογικόν*, —τί τὸ ὄν—, τὸ *γνωσιολογικόν*, —τί καὶ πῶς τὸ γινώσκειν—, καὶ τὸ *ἠθικόν*, —τί καὶ πῶς τὸ ἐνεργεῖν, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐνασχόλησιν —ἀπλῶς— τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκάστοτε Φιλοσοφίας, ἄρα καὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ 20οῦ αἰ., μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολούμεθα εἰς τὴν παρούσαν, τελευταίαν, παράγραφον τῆς ἐργασίας «*Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία*» καὶ ἐν συναρτήσει —κατ' ἐξοχὴν— πρὸς τὸ περὶ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς Θρησκείας ἐρώτημα.

Ὁ φιλόσοφος W. Stegmüller θέτει τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, —ἐν συναφείᾳ καὶ πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν R. Swinburne καὶ J. L. Mackie, εἰς τὰς ὁποίας θ' ἀναφερθῶμεν κατωτέρω—, ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Φιλοσοφίας ὡς ἀκολούθως:

«Ὁ *ὑπάρχων Θεός*, —κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Θεϊσμοῦ (Theismus)—, εἶναι ἐν καθαρῶς πνευματικὸν ὄν, δηλ. ἐν *ἀσώματον πρόσωπον* οὗτος εἶναι *πανταχοῦ παρὼν* καὶ ἐν *ἐλευθέρως ἐνεργοῦν* ὄν οὗτος εἶναι ὁ *ποιητὴς καὶ συντηρητὴς* τοῦ Σύμπαντος· οὗτος εἶναι *παντοδύναμος*, δηλ. δυνάμενος νὰ πράττει τὸ πᾶν, *παντογνώστης, τελείας ἀγαθότητος* καὶ ἡ πηγὴ τῶν ἠθικῶν μας καθηκόντων· οὗτος εἶναι —προσέτι— *αἰώνιος* καὶ *ἀναλλοίωτος*, ἐν *ἀναγκαῖον* ὄν, *ἅγιος* καὶ *ἄξιος λατρείας*.

Ὅτι οἱ λογικοὶ Θετικισταὶ (Positivisten) ἀπορρίπτουν τὸ περὶ τῆς ὄντως ὑπάρξεως ἐνὸς τοιούτου ὄντος ἐρώτημα ὡς ἀνόητον καὶ —συνεπῶς— ὡς φιλοσοφικῶς ἀθέμιτον πρὸς συζήτησιν, ἔχει τὴν αἰτίαν του στὴν ὑπ' αὐτῶν παραδοχὴν τῆς *ἀρχῆς τῆς Ἐπαληθεύσεως (Verifizierbarkeit)*, καθ' ἣν ἡ σημασία μᾶς προτάσεως ἐγκριταὶ στὴν μέθοδον τῆς ἐπαληθεύσεώς της. Καὶ πράγματι δὲν γίνεται σαφές, πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαληθευθεῖ ἡ ὑπάρξις ἐνὸς Θεοῦ μὲ τὰς μνημονευθείσας ιδιότητας. Συναφῶς δὲ ἔχει ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς Ἐπαληθεύσεως πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖ. Ἡ τυχὸν δὲ ἀποδοχὴ τῆς θὰ εἶχε καταστρεπτικὰς συνεπειὰς δι' ὅλας τὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας, καθὼς καὶ δι' ὅλας τὰς πρὸς τὸ μέλλον στρεφόμενας δραστηριότητας τοῦ Ἄνθρωπου: Οὐδεμία πρότασις ἐνὸς Ἱστορικοῦ εἶναι —ἐν αὐστηρᾷ ἔννοια— ἐπαληθεύσιμος· τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ ὄλων τῶν πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους σχετιζομένων προτάσεων τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν· προσέτι δὲ κάθε Σχεδιασμὸς στηρίζεται ἐπὶ ὑποθέσεων, ποὺ —κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ Σχεδιασμοῦ— δὲν μποροῦν νὰ ἐπαληθευθοῦν...

* Συνέχεια ἐκ: Θεολογία (Δ' 1997), 798.

Με ιδιαίτεραν ἔμφασιν στρέφεται ὁ Mackie κατὰ τῆς ἀντιλήψεως, ἐκπροσωπούμενης σήμερον π.χ. καὶ ὑπὸ Προτεστάντων Θεολόγων, ὅτι δηλ. εἶναι ἀναχρονιστικὸν καὶ ξεπερασμένον νὰ ἀσχολούμεθα ἀκόμη με παραδοσιακὰς περὶ τῆς Πίστεως διδασκαλίας. Ἡ ἀντιλήψις αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς τάσεως πρὸς ὑποτίμησιν τῆς ἐκπεφρασμένης ὁμολογίας σὲ προτάσεις πίστεως με συγκεκριμένον περιεχόμενον καὶ ἀναγωγῆς τῆς Θρησκείας – στὸν πυρῆνα τῆς – σὲ “μίαν προσωπικὴν σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν”. Ὅτι δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ λόγου οὐδὲν ὀρθὸν νόημα ἀποδίδει, ἐν ὄσῳ δὲν στηρίζεται τις ἐπὶ προτάσεων θεωρουμένων ὡς ἀντικειμενικῶς ὀρθῶν, μπορεῖ νὰ διευκρινίσει τις ἐκ τῆς ἐννοίας τῶν παρορητικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. “Κάθε συνειδήσις εἶναι συνειδήσις περὶ τινος”, ἔλεγεν ὁ Brentano, καὶ συνῆπτε τὴν σπουδαίαν προσθήκην: “Ὅμως ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει συνειδήσις, δὲν χρειάζεται καὶ νὰ ὑπάρχει”, ὅπως π.χ. ἡ παράστασις περὶ Μονοκέρων καὶ Κενταύρων. Ἐὰν –λοιπὸν– ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀντικειμενικῆ πραγματικότης, ἀλλὰ μόνον στὴν πρόθεσιν (intentional) Ἀντικείμενον, ὑφιστάμενον –ἀπλῶς– στὴν συνειδήσιν τοῦ σ’ αὐτὸ πιστεύοντος, τότε ἀποτελεῖ πλάνην νὰ ὁμιλῶμεν περὶ μίας σχέσεως· διότι μία σχέση προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν τουλάχιστον δύο σχετιζομένων μελῶν... Ἀκόμη παραπλανητικὸν γίνεται, ἐὰν ἡ δῆθεν σχέση αὕτη ἐξειδικευθεῖ ἔτσι, ὥστε νὰ γίνεται λόγος περὶ “βεβαιότητος”, “ἐμπιστοσύνης”, “ἀφοσιώσεως” κ.λπ. Σ’ ἓνα προῖόν τῆς ἰδίας φαντασίας δὲν μπορεῖ κανεὶς –σοβαρῶς– νὰ ἐμπιστευεῖται, οὔτε ν’ ἀφοσιωθεῖ, οὔτε ἀκόμη καὶ νὰ ἔχει ἐμπιστοσύνην σ’ αὐτό. Ὁ Mackie ὑπεμφαίνει –ὀρθῶς–, ὅτι εἰδικῶς οἱ πιστοὶ δὲν παρακάμπτουν τὸ ἐρώτημα, *σὲ τί οὔτοι πιστεύουν...* καὶ ὅτι, χωρὶς ὁμολογίης πίστεως, δὲν ἰκανοποιοῦνται. Συνελόντι εἰπεῖν: Δὲν εἶναι πλέον ὁ Θεὸς τὸ βασικὸν σημεῖον θρησκευτικῆς σχέσεως ἐν παραδοσιακῇ ἐννοίᾳ; Τότε παρέχει ἡ περαιτέρω χρῆσις τῆς συνηθισμένης θρησκευτικῆς γλώσσης –ἀπλῶς– μίαν ἀλυσίδα παρανοήσεων...

Ἐξ ἄλλου, διότι αἱ βασικαὶ θέσεις τοῦ Θεϊσμοῦ δὲν εἶναι –εὐθέως– ἐπαληθεύσιμοι, θὰ πρέπει ὅλοι οἱ συλλογισμοί, οἱ ἀναφερόμενοι στὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἢ τοῦ ψευδοῦς αὐτῶν, νὰ ἐμπεριέχουν, τουλάχιστον ἐν μέρει, *Ἐπιχειρήματα*. Τὰ Ἐπιχειρήματα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι καθαρῶς ἀπαγωγικῆς φύσεως. Πολλῶ μάλλον δὲ θὰ πρέπει καὶ τοιαῦτα ἀπόπειραι νὰ λαμβάνονται σοβαρῶς ὑπ’ ὄψιν, κατὰ τὰς ὁποίας θεωρεῖται ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ὡς Ἐπόθεσις, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται, ὅτι, δι’ ὠρισμένα μυστηριώδη συμβάντα καὶ φαινόμενα, παρέχει αὕτη τὴν καλλίστην ἐξήγησιν. Ἐτσι π.χ. προεβλήθη ἀνεκάθεον ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι μόνη ἡ περὶ “Θεοῦ ὑπόθεσις” παρέχει μίαν ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα, διατί –ἐν γένει– ὑπάρχει κόσμος, διατί οὗτος διὰ τῶν συγκεκριμένων τούτων νόμων συγκροτεῖ ἐν ἁρμονικῶν Σύμπαν, καὶ πῶς προέκυψε στὸν κόσμον αὐτὸν κατὰ τέτοιο, ὅπως ἡ ζωὴ... Τὸ ἐρώτημα τοῦ Nietzsche περὶ τοῦ “Θανάτου τοῦ Θεοῦ”... ἐμπεριέχει –ἀπλῶς– μίαν περιγραφικὴν διαπίστωσιν περὶ τοῦ Ἀνθρώπου» καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως. «Διότι διὰ τὸν Φιλόσοφον, πού ἀσχολεῖται με τὸ περὶ Θεοῦ πρόβλημα, ἀποφασιστικὸν εἶναι τὸ ἐρώτημα, ἐὰν αἱ θεϊστικαὶ πεποιθήσεις πίστεως εἶναι ἀληθιναὶ ἢ ἐσφαλμένα, ἢ δὲ ἐπιλοισ τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἐρωτήματος τοῦ Nietzsche τελείως ἀνεξάρτητος (W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* (4/1989, 342-347).

Τὸ ἀνωτέρω κείμενον τοῦ Stegmüller ἔχει πλείονας ἀποδέκτας εἰς τὸν χῶρον ὄχι μόνον τῆς Φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Θεολογίας, καὶ δῆ: Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Θεϊσμοῦ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ, ἀλλ’ οὔτε καὶ νὰ καταρριφθεῖ, ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ

τῆς ἐπαληθεύσεως ἢ διαφεύσεως οὔτε καὶ διὰ τὰς κοσμικὰς ἐπιστήμας ἰσχύει, καὶ συνεπῶς: ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἀπόρριψις τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ — βασικῶς — θέμα *πίστεως* καὶ *προσωπικῶν πεποιθήσεων*, μὲ πολλὰ μὲν καὶ ἰσχυρὰ λογικὰ καὶ εὐλογοφανῆ *ὑπὲρ* ἢ *κατὰ* ἐπιχειρήματα, ὄχι δὲ καὶ *καταναγκαστικά*. Ἡ μὴ-θρησκευτικὴ, δηλ. ἡ *ἀθειστικὴ*, ἐπίλυσις τοῦ περὶ Θεοῦ ἐρωτήματος, ὡς ἀπόρριψις Αὐτοῦ, κατ' οὐδένα τρόπον σημαίνει, ὅτι εἶναι καὶ πλέον *ἐπιστημονικὴ* ἔναντι τῆς θεο-λογικῆς. Τὸ θέμα παραμένει ἐπιστημονικῶς ἄλυτον καὶ ἰσχύουν περὶ τοῦ Θεοῦ ἀνάλογα πρὸς τὰ περὶ τῶν *Ἠθικῶν* καὶ τῶν *Μαθηματικῶν* ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων ὡς *ἀντικειμενικῶς καὶ ἀνεξαρτήτως* τοῦ Ἀνθρώπου ὑφιστάμεναι, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν.

Ὁ φυσικὸς καὶ ἀστρονόμος J. D. Barrow ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα σχετικὰ: «Οἱ Μαθηματικοὶ καταλήγουν, ἀνεξαρτήτως τοῦ πολιτιστικοῦ τῶν ὑποβάθρου, τῶν κινήτρων ἐρεῦνης τῶν, τῶν ἐπιλογῶν καὶ τῶν μεθόδων τῶν, — συχνὰ — στίς αὐτὲς ἀνακαλύψεις ἢ "προτάσεις". Τοιαῦται συμπτώσεις δὲν συμβαίνουν στὴν Λογοτεχνίαν ἢ στὴν Μουσικὴν... Τὸ γεγονός, ὅτι στὴν Μαθηματικὴν καὶ στὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας — συχνάκις — ἔγιναν καὶ γίνονται αἱ αὐταὶ ἀνακαλύψεις ὑπὸ διαφόρων Ἀτόμων, ἀνεξαρτήτων ἀλλήλων, ὑπεμφαίνει ἐν *ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον* στὴν φύσιν τοῦ πράγματος καθ' αὐτό, μὴ ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος τοῦ ἐρευνητοῦ... Στίς ἐργασίαι τῶν Μαθηματικῶν ὑπόκειται ἐν ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον. Μαθηματικὰ πορίσματα εἶναι μᾶλλον *ἀνακαλύψεις* παρὰ ἐπινοήσεις... Τὸ γεγονός τοῦτο μεταθέτει τὴν Μαθηματικὴν ἐγγὺς τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας τῆς παραδοσιακῆς Θεολογίας... Ἡ Μαθηματικὴ εἶναι ἐν μέρος τοῦ κόσμου καὶ — συγχρόνως — *κεῖται ἐπέκεινα* αὐτοῦ»¹.

Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ Barrow, ἣτις ἀπηχεῖ παρομοίας ἀπόψεις καὶ πλήθους ἄλλων κορυφαίων ἐρευνητῶν ἐκ τῶν Θετικῶν ἐπιστημῶν², ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὸν *παραδοσιακὸν* περὶ Θεοῦ λόγον, ὅστις θέλει τὸν Θεὸν ὡς *ὄντως καὶ ἀντικειμενικῶς* ὑπάρχοντα καὶ δὲν ὑποβιβάζει Αὐτὸν εἰς ἐν κοσμικὸν ἢ υπαρξιακὸν «στοιχεῖον», ὅπως διατείνονται τὰ ποικίλα φιλοσοφικο-θεολογικὰ συστήματα τοῦ Πανθεισμοῦ καὶ τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, μὲ συνέπειαν νὰ καταστρέφουν

1. John D. Barrow, *Theorien für Alles. Die philosophischen Ansätze der modernen Physik* (μτφρ. ὑπὸ A. Ehlers, 1992), 223-224. 235.

2. Πρβλ. καὶ P. Davies, μν. ἐργ.: *Der Plan Gottes*, 166 ἐξ.

Αὐτὸν ὡς *᾽Οντότητα ἀντικειμενικὴν καὶ ὑπερβατικὴν*³. Καὶ ἰδοῦ, ποῦ ὀδηγεῖται μία ψευδοθεολογία, ἣτις ἀπορρίπτει τὸν Θεὸν ὡς χωριστὴν τοῦ κόσμου καὶ ὑπερφυσικὴν ᾽Οντότητα, διὰ νὰ ἰκανοποιήσει καὶ νὰ κερδήσει «τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον», ὅστις «δὲν συλλαμβάνει πλέον τὸ ὑπερβατικόν,... (ἀλλὰ θεωρεῖται), λόγῳ τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐξελίξεων», ὡς *ἀνώτερος* τῶν ἀποστόλων Ἰωάννου καὶ Παύλου καὶ ὄλων τῶν πρὸ ἡμῶν διανοουμένων. Ἐναφέρει ὁ Ἰω. Ζηζιούλας: Δὲν ὑπάρχουν «περιθώρια γιὰ διχοτόμηση μεταξὺ φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ... Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δυσκολεύεται, ἂν δὲν ἀδυνατεῖ, νὰ διαχωρίσει ἀνάμεσα στὸ φυσικὸ καὶ τὸ ὑπερφυσικό,... ὡς κάτι τὸ “ἐπέκεινα” τῆς φύσεως... δὲν ὑπάρχει φυσικὸ καὶ ὑπερφυσικό... Ὑπάρχει συνάντηση πλήρης, *μέχρι ταυτισμοῦ*, τῆς οὐρανιας μὲ τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα,... μὴ συνάντηση, στὴν ὁποία καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς παύει νὰ νοεῖται ὡς “ἐπέκεινα” τῆς φύσεως...»⁴. Τί ἀπομένει —λοιπὸν— ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς *ἀντικειμενικῆς, ὑπερκειμένης* τοῦ κόσμου καὶ *συνειδητῆς ᾽Οντότητος*, ἐκ μιᾶς *τοιαύτης* Θεολογίας, ἣτις πρεσβεύει «τὴν πλήρη *ταύτισιν* τῆς οὐρανιας μὲ τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα», καὶ ποῖαν σχέσιν μπορεῖ νὰ ἔχει αὕτη πρὸς τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείαν Ἀποκάλυψιν καὶ τὴν Ὁρθόδοξον θεολογικὴν παράδοσιν; —Ἡ Θεολογία δὲν γίνεται *πλέον* ἐνδιαφέρουσα εἰς τὸν «σύγχρονον ἄνθρωπον», μὲ τὸ νὰ *ἀπορρίπτει* τὰ περιεχόμενα τῆς πίστεως καὶ νὰ τὰ προσαρμῶζει εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἀβασανίστως, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ κατανοεῖ καὶ νὰ ἐρμηνεύει ταῦτα *καινῶς* καὶ εἰς τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ δεδομένα. Προσέτι δὲ τὸ «σύγχρονος» οὐδόλως σημαίνει καὶ «ἀληθινός», διότι ἀγνοοῦμεν εἰσέτι τὴν ἀληθινὴν φύσιν ὄχι μόνον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου!

Τέλος ἰσχυρότατον εἶναι τὸ ἐπιχείρημα, ποῦ *προ-ὑπο-θέτει* τὸν Θεὸν πρὸς ἐξήγησιν τῶν μυστηρίων τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει υἰοθετηθεῖ ὑπὸ κορυφαίων —συγχρόνων— ἐρευνητῶν ἐκ τῶν Θετικῶν ἐπιστημῶν ὡς ἡ ἀναγκαία ἀκολουθία τῶν πορισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ Φυσικὴ κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἤχθη *ἀναγκαίως* αὕτη εἰς τὴν *ἀποδοχὴν* τῆς «ὑποθέσεως-θεός»⁵. Ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη, ἡ Φυσικὴ τοῦ 20οῦ αἰ. κατέληξεν εἰς, σχεδὸν ὁμόφωνα, πορίσματα περὶ τοῦ Κόσμου, τὰ ὁποῖα ἔφεραν ταύτην ἐγγὺς τῆς Ἰουδαιο-Χριστιανικῆς Θρησκείας, μὲ συνέπειαν τὴν *ἀναγκαίαν* ἀποδοχὴν

3. Πρβλ. καί: Μ. Λ. Φαράντου, *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα* (1977), 689-932.

4. Ἰω. Δ. Ζηζιούλας, *Ἡ Κτίσις ὡς Εὐχαριστία* (1992), 25-26.

5. Πρβλ. τὴν 1ην παραγρ. τοῦ παρόντος κεφαλαίου: «*Φυσικὴ καὶ Θρησκεία*», ἐν: *Θεολογία* (1997:Α'-Β', 93 ἐξ.), ἐνθα καὶ γίνεται διεξοδικὸς σχετικὸς λόγος.

ὑπάρξεως μιᾶς *ὑπερβατικῆς* Ὀντότητος, δηλ. Θεοῦ, —εἶναι δὲ ταῦτα αἱ παλαιαὶ —θεολογικαὶ— περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις, ἐπικυρωθεῖσαι —ὁμως— διὰ τῶν δικῶν τῆς ἐρευνῶν. Ὅτι δηλ. ὑπεστήριζεν —ἀνέκαθεν— ἡ Θεολογία ὡς *ἀναπόδεικτον πίστιν*, φαίνεται ὅτι ἐπεκύρωσεν ἡ Φυσικὴ ὡς *ἐπιστημονικὸν καὶ ἀποδεδειγμένον πόρισμα*, ἥτοι ὅτι ὁ Κόσμος, —τὸ Σύμπαν—, δὲν εἶναι αἰώνιος καὶ ἀπόλυτος, ὅπως ἐπίστευαν οἱ Ἕλληνες καὶ ἡ δυτικὴ Φιλοσοφία μέχρι πρό τινος, ἀλλ' εἶναι *σχετικὸς* καὶ πεπερασμένος. Οὗτος δὲν εἶναι ἀναρχος, ἀλλ' ἔχει *χρονικὴν ἀρχήν*, ἀφορηθεὶς πρὸ δισεκατομμυρίων ἐτῶν ἐκ μιᾶς ἐκραγείσης Μάζης (γνωστῆς ὡς Big Bang) καὶ ὀδεύει πρὸς τέλος (θεωρία περὶ Entropie). Συμφώνως πρὸς τὰ σύγχρονα ἐπιστημονικὰ δεδομένα, ὁ κόσμος εἶναι —λοιπὸν— *σχετικὸς*, τόσον εἰς τὰ καθέκαστα, ὅσον καὶ εἰς τὸ σύνολόν του, —ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Φυσικοὶ Νόμοι εἶναι *σχετικοὶ* ὡς ἀλληλο-προσδιοριζόμενοι—, καὶ τὸ γεγονός τοῦτο γεννᾷ ἀδήριτον τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ὑπάρξεως Ἀπολύτου, ἀφοῦ τὸ Σχετικὸν οὐδέποτε προκύπτει ἐκ τοῦ Σχετικοῦ ὡς Ἀρχικοῦ, ἀλλὰ ζητεῖ ἀναγκαιῶς τὴν ὑπαρξιν Ἀπολύτου, μιᾶς Ὀντότητος δηλ., ἡ ὁποία εἶναι ποιοτικῶς διάφορος καὶ ὑπάρχει πρὸ, ὑπὲρ τὸν κόσμον καὶ ἐπέκεινα αὐτοῦ, καὶ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀρχῆς, τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου.

Εἰς τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο συμπέρασμα καταλήγουν ἀκόμη καὶ ἄθρησκοι κατὰ προσωπικὴν τῶν ὁμολογίαν, σύγχρονοι, κορυφαῖοι Φυσικοὶ, ὅπως π.χ. ὁ P. Davies, ὅστις θεωρεῖ ὅτι, διότι ὁ Κόσμος εἶναι «*σχετικὸς*», παροδικός, ἐξαρτώμενος (kontingent), δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ ἐκ τοῦ Παροδικοῦ, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς Ἀπολύτου, —τοῦ Θεοῦ—, ὡς «*τοῦ Λογικῶς Ἀναγκαίου*». Ἡ σκέψις αὕτη δὲν εἶναι παράλογος —ἀναφέρει—, ἀφοῦ δεχόμεθα, ὅτι «*ὑπάρχουν Ἀλήθειαι*», δηλ. κάτι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀπόλυτον. Τὸ δὲ Ἀπόλυτον τοῦτο «*κεῖται ἐπέκεινα ἢ ἐκτὸς τοῦ Φυσικοῦ κόσμου, διότι ἐν σχετικῶν φυσικῶν Σύμπαν οὐδεμίαν ἐξηγήσιν μπορεῖ νὰ ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ περὶ ἑαυτοῦ*»⁶. Ἐξ ἄλλου ἡ διαπίστωσις ὅτι τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Φυσικοῦ κόσμου διατρέχουν ὄχι μόνον ἡ ἀναγκαιότης, ἀλλὰ καὶ Λογικὴ καὶ Ἐλευθερία, ἄγει εἰς ἀποδοχὴν —ἀναγκαιῶς— τοῦ Θεοῦ, ὡς ἑνὸς λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου Ἀπολύτου. «*Τὸ Σύμπαν εἶναι συνάρτησις σχετικότητος, λογικῆς, ἐλευθερίας καὶ σταθερότητος*»⁷. Εἰς τὸ Σύμπαν ὑπάρχει *τελεολογία*, συνυπεμφαίνουσα Λογικότητα: «*Στὴν ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ παρέχει ἡ*

6. P. Davies, μν. ἔργ.: *Der Plan Gottes*: 212 ἐξ., 270 ἐξ., 204.

7. Thomas Torrance, *Divine and Contingent Order* (1981), 21.26.

ὑπαρξίς τῆς Ζωῆς... ἰσχυρὰς ἐνδείξεις ὑπάρξεως σκοπιμότητος στὸ Σύμπαν». Καταλήγει δὲ ὁ Davies εἰς τὴν ἐντυπωσιακὴν διαπίστωσιν: «Ἡ ἐπιστῆμη τῆς Φυσικῆς προσφέρει, στὴν ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ, ἕνα ἀσφαλέςτερον δρόμον ἢ ἡ Ἐρησκεία», διότι καλύπτει τὰ πορίσματα τῆς μὲ λογικὰ καὶ πειραματικὰ εὐρήματα⁸.

Τ' ἀνωτέρω ἐλάχιστα ὑπεμφαίνουσι καὶ τὴν δύναμιν τῆς Πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ. Ἡ πίστις —ἀσφαλῶς— δὲν μπορεῖ ν' ἀποδείξει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὅμως ἰσχυροτάτας ἐνδείξεις περὶ Αὐτοῦ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Κόσμου, ὅστις ὑπεμφαίνει τὸ μυστήριον καὶ τὸ θαῦμα καὶ δὲν κατανοεῖται ἄνευ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου Ἀπολύτου. «Ἡ ὑπαρξίς τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ οἱ διέποντες τοῦτον Νόμοι ὑπεμφαίνουσι ἐν διαρκῆς θαῦμα, τὸ ὁποῖον εὐρίσκει εἰς τὸν Θεῖσμόν τὴν δικαίωσίν του»⁹. Ἡ εἰς Θεὸν πίστις δὲν μπορεῖ —λοιπὸν— νὰ ἀποδειχθεῖ ὡς ἀπλῆ οὐτοπία καὶ νὰ καταρριφθεῖ ὡς ψευδαἰσθησις ὑπὸ τῆς Ἀθεΐας. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ὄχι μόνον ἀνθεξε διὰ μέσου τῶν Αἰώνων, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀντέχει εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, καὶ οὐδέποτε θὰ ἐκλείψει καὶ εἰς τὸ μέλλον. —Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, ἀσχολούμεθα μὲ τὰς περὶ Θεοῦ καὶ Ἐρησκείας ἀπόψεις ἐπὶ μέρους Φιλοσόφων ἢ καὶ Σχολῶν κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα ἐξετάζομεν —ἐν πρώτοις— τὸ περὶ Θεοῦ καὶ περὶ Ἐρησκείας ἐρώτημα ἐν σχέσει πρὸς τὸν Ἄνθρωπον καὶ τὰ φυσικὰ προσόντα αὐτοῦ. Τὴν σχέσιν μεταξὺ Ἐρησκείας καὶ Ἠθικῆς, καὶ τῶν περιεχομένων των, ἐπεχείρησε νὰ προσδιορίσει —κυρίως— ὁ φιλόσοφος Nicolai Hartmann (1882-1950), καὶ δὴ «ἀντιθετικῶς, ὡς Θέσιν καὶ Ἀντίθεσιν», ἐπὶ τῇ βάσει —κατ' ἐξοχὴν— τῶν ὑπ' αὐτοῦ προβληθειῶν πέντε Ἀντινομῶν¹⁰. Οὗτος ἀναφέρει: «Τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἠθικῶν προβλημάτων,... εἶναι —συγχρόνως— καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα: Ἀγαθὸν-Κακόν, Ἀξία-Ἀπαξία, Ἐντολή-Ἀπαγόρευσις, Θέλησις, Πρόθεσις, Ἐνοχή, Εὐθύνη, Ἐλευθερία, Ἀνελευθερία». Περαιτέρω διὰ τῶν πέντε Ἀντινομῶν τοῦ ἐπιζητεῖ νὰ ἀποδείξει ὁ Η., ὅτι Ἐρησκεία καὶ Ἠθικὴ δὲν συμβιβάζονται, ἀλλὰ σχετίζονται «ἀντιθετικῶς», ἤτοι ὡς Θέσις πρὸς Ἀντί-Θέσιν. Ταύτας συνοψίζομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ πρώτη Ἀντινομία εἶναι... ἡ ροπὴ πρὸς τὸ Ἐντεῦθεν καὶ τὸ Ἐπέκεινα. Κάθε γνησία Ἐρησκεία κατατείνει, πέρα

8. P. Davies, *God and the New Physics* (1990), 71.229.

9. W. Stegmüller, ἀνωτ. μν. ἔργ.: IV: 347.

10. Nicolai Hartmann, *Ethik* (1962⁴), 808 ἐξ. Αἱ ἐντὸς τοῦ κεμένου παραπομπὰ ἀναφέρονται εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου.

τοῦ δεδομένου Ὑπάρχοντος, πρὸς ἓν ἐπέκεινα “καλύτερον”,... μὲ τὴν ἀκολουθίαν, ὅτι τὸ Ἐντεῦθεν στερεῖται ἰδίων ἀξιών, — πλὴν τῆς προετοιμασίας διὰ τὸ Ἐπέκεινα. Ὅλοι αἱ αὐταξία κεῖνται στὸ Ἐπέκεινα... Ἡ συνέπεια εἶναι ἡ ἀπαξία τοῦ Ἐντεῦθεν, ἡ ἀποστροφὴ τοῦ Ἀνθρώπου ἐκ τῆς δεδομένης ζωῆς καὶ ἡ ἰδέα τῆς πολυμόρφου φυγῆς ἐκ τοῦ κόσμου. — Τὸ ἐντελῶς ἀντίθετον ἰσχύει διὰ τὴν Ἡθικὴν. Αὕτη στρέφεται, — ἐξ ὀλοκλήρου — πρὸς τὸ Ἐδῶ. Τὰ περιεχόμενα ὄλων τῶν ἠθικῶν ἀξιών ἀφοροῦν τὴν συγκεκριμένην συμπεριφορὰν τοῦ Ἀνθρώπου εἰς τοῦτον τὸν κόσμον πρὸς Ἀνθρώπους τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ πρὸς τὸ Ἐπέκεινα ροπὴ εἶναι — ἐξ ἐπόψεως τῆς Ἡθικῆς — ἐξ ἴσου ἀπαξία, ὅπως καὶ ἡ πρὸς τὸ Ἐδῶ ροπὴ — ἀπὸ θρησκευτικῆς ἐπόψεως... Διὰ τὸ ἠθικῶς ἐνεργεῖν εἶναι κάθε Ὑπερβατικότης ἐν ἀπατηλὸν φάντασμα. Ἀμφότεραι αἱ τάσεις... εἶναι — βασικῶς — αὐστηρῶς ἀντιθετικαί· ἐκάστη ἀπορρίπτει τὴν ἄλλην» (811).

«Ἡ δευτέρα Ἀντινομία μεταφέρει τὴν ἀντίθεσιν ἐπὶ τῆς σχέσεως Ἀνθρώπου καὶ Θεότητος ὡς τῆς ὑψίστης ἀξίας... Στὴν Ἡθικὴν πρόκειται — τελικῶς — περὶ τοῦ Ἀνθρώπου, εἰς δὲ τὴν θρησκευτικὴν σκέψιν περὶ τοῦ Θεοῦ». «Ἡ τρίτη Ἀντινομία ἐμπεριέχει... τὴν Θέσιν, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀξία εἶναι αὐτόνομοι... Αὗται δὲν ὑπόκεινται εἰς τινα Αὐθεντίαν ἢ Δύναμιν ἢ Θέλησιν... Εἰς τὴν Θέσιν ταύτην ἀντιτείνει ἡ Θρησκεία τὴν Ἀντί-Θέσιν: Ὅλοι αἱ ἠθικαὶ ἐπιταγαὶ εἶναι — βασικῶς — ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ, ἔκφρασις τῆς Θελήσεώς του, καὶ — διὰ τὸν λόγον τοῦτον — ἐκλαμβάνεται τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται, ὡς ἠθικὴ ἀξία. Ἐδῶ διάγεται ἡ ἠθικὴ ζωὴ κατ’ ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι — ὅμως — γίνονται αἱ ἠθικαὶ ἀξία οὐχὶ αὐτόνομοι, ἀλλ’ ἑτερόνομοι» (812-813).

Ἡ τετάρτη Ἀντινομία σχετίζεται πρὸς τὴν *Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ* καὶ τὴν *Ἐλευθερίαν τοῦ Ἀνθρώπου*: «Θρησκευτικὴ Ἐλευθερία εἶναι κάτι ἄλλο ἀπ’ ὅ,τι ἡ Ἡθικὴ Ἐλευθερία... Στὴν Ἡθικὴν κεῖται ἡ Θέλησις ἔναντι μόνον ἀφ’ ἐνὸς μὲν τοῦ Φυσικοῦ Νόμου καὶ ἀφ’ ἑτέρου τοῦ Ἡθικοῦ Νόμου (τῶν Ἀξιών)». Στὸν χώρον τῆς Θρησκείας «ἔχει νὰ κάμει ἡ Θέλησις — προσέτι — καὶ μὲ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ... Ἐνῶ ὅμως τὸ φυσικὸν γίγνεσθαι εἶναι μὲν ὑπερδύναμον, ἀλλὰ τυφλόν, δηλ. δὲν προδιαγράφει σκοπούς,... ἰσχύει τὸ ἐντελῶς διάφορον διὰ τὴν θεϊκὴν Πρόνοιαν: Αὕτη εἶναι τελεολογικὴ, εἰς τελικὸς προορισμός, ἐν αὐτῇ εἶναι οἱ τελικοὶ σκοποὶ τὸ προσδιορίζον,... Ἔτσι ὅμως εἶναι ὁ Ἀνθρώπος — μὲ τὴν δικὴν του τελεολογίαν — ἐντελῶς ἀδύναμος, οὐδένα χώρον εὐρίσκει — πλέον — διὰ τὸν δικόν του αὐτο-προσδιορισμόν... Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθεῖ, ὅτι αἱ συνέπειαι αὗται τῆς θείας Προνοίας κεῖνται εἰς ὀξείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ αἴτημα Ἐλευθερίας

τῆς Ἠθικῆς. Ἐν αὐταῖς καταργεῖται — γενικῶς — ἡ πρόνοια τοῦ Ἀνθρώπου, ὑποβιβάζεται εἰς ψευδαίσθησιν ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς του, ἐκμηδενίζεται τὸ ἦθος του καὶ ἡ Θέλησίς του παραλύει... Ὁ τελικὸς προσδιορισμὸς τῆς θείας Προνοίας καταργεῖ τὴν ἐλευθερίαν... Ἀμφότερα κείνται ἀντιθετικῶς ὡς Θεοὶ πρὸς Ἀντίθεσιν» (814-815· βλ. καί: 198-200· 631· 692-693).

Ἡ πέμπτη Ἀντινομία ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «*Λύτρωσιν*» τοῦ Ἀνθρώπου: Εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἠθικῆς ὄχι μόνον ἡ «ἀμαρτία», δηλ. ἡ ἠθικὴ παράβασις, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπέρβασις — ἡ ἐπανόρθωσις — αὐτῆς παραμένει — ἐξ ὀλοκλήρου — εὐθύνη καὶ ἔργον τῆς Ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας ὁ Ἀνθρώπος οὐδέποτε στερεῖται. Ἄλλως πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν χῶρον τῆς *Θρησκείας*: Ἐδῶ ὁ Ἀνθρώπος, ἀμαρτάνων, βαρύνεται μὲ «ἐνοχὴν», ἥτις τὸν ὑποδουλώνει, τοῦ στερεῖ δηλ. τὴν Ἐλευθερίαν του, «καὶ τὸν καθιστᾷ ἀνικάνον νὰ στραφῆ πρὸς τὸ Ἀγαθόν... Καὶ ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἀφετηρία διὰ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ στὸν Ἀνθρώπον, δηλ. τὴν Σωτηρίαν... ἥτις κατανοεῖται ὡς ἄρσις τῆς ἀμαρτίας, ἀπαλλαγὴ τοῦ Ἀνθρώπου ἐξ αὐτῆς, ἀπελευθέρωσις, κάθαρσις, ἀποκατάστασις τοῦ Ἀνθρώπου... Ἀντιθέτως: Ἡ ἔννοια τῆς Ἀμαρτίας δὲν ὑπάρχει στὴν Ἠθικὴν... Μία βασικὴ ἀδυναμία τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς τὸ Ἀγαθὸν — ἐνεκα αὐτῆς — δὲν ὑπάρχει ἐδῶ. Κατὰ βάσιν ὑπάρχει πάντοτε ἡ δυνατὸτης ἠθικῆς ἐξυψώσεως» ἐκ μέρους καὶ διὰ τῶν *ιδίων* δυνάμεων τοῦ Ἀτόμου. Ἡ ἔννοια «τῆς συγχωρήσεως» τῶν Ἀμαρτιῶν — ἐδῶ — δὲν ὑπάρχει «οὐδεὶς δύναται νὰ ἄρει ἐκ τοῦ Ἀτόμου τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐνοχὴν... Τυχὸν δὲ ἄρσις τῆς ἐνοχῆς, θὰ ἦτο ἐν ἠθικὸν κακόν, διότι θὰ ἐσήμαινε τοῦτο τὴν ἄρσιν πάσης ὑπευθυνότητος καὶ ἀξίας τοῦ Ἀνθρώπου, τὴν ἀνικανότητά του», — καὶ ἐδῶ καταστρέφεται δηλ. ἡ Ἐλευθερία τοῦ Ἀνθρώπου, ἥτις κείται ἔναντι τῆς ιδέας τῆς Θρησκευτικῆς σωτηρίας «ἀντινομικῶς... καὶ ἀντιθετικῶς, ὡς Θεοὶ καὶ Ἀντίθεοι» (817- 821).

Αὗται εἶναι αἱ πέντε κατὰ τῆς *Θρησκείας* Ἀντινομίαι τοῦ Ν. Hartmann, διὰ τῶν ὁποίων διαχωρίζει ὀξέως οὗτος Ἠθικὴν καὶ *Θρησκείαν*. Αἱ Ἀντινομίαι, — ὅπως ἐννοοῦνται ὑπ' αὐτοῦ — δὲν σημαίνουν ἀπόρριψιν τοῦ ἐνὸς καὶ ἀποδοχὴν τοῦ ἄλλου, ὅπως θὰ ἠδύνατο ἐσφαλμένως νὰ νοηθεῖ, ἀλλ' ἀδυναμίαν τοῦ στοχασμοῦ νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἐναρμονίσει — *συγχρόνως* — ἀμφότερα. «Αἱ Ἀντινομίαι οὐδὲν ἀποδεικνύουν κατὰ τῆς πραγματικῆς συνυπάρξεως τῶν ἀντινομικῶς διηρημένων, ἀκόμη καὶ ἂν ἀποδεικνύονται ὡς γνήσια Ἀντινομίαι, δηλ. ὡς ἀνεπίλυτοι. Αὗται ἀποδεικνύουν μόνον τὸ ἀδύνατον τῆς Σκέψεως νὰ κατανοήσῃ τὴν συνύπαρξιν» (810).

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸ θέμα *τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ*, — συναφῶς δὲ

καὶ τῆς Προνοίας Αὐτοῦ—, ἐκφράζεται ὁ Hartmann μὲ προσοχὴν καὶ μᾶλλον *ἀγνωστικιστικῶς*. «Τὰ μεταφυσικὰ Ἀντικείμενα οὐδέποτε εἶναι ἀμέσως “δεδομένα”», τοιαῦτα δὲ εἶναι ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἀνθρωπίνης Ἐλευθερίας (714). Ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου, «οὐδεμία Φιλοσοφία μπορεῖ νὰ “λύσει” μεταφυσικὰ προβλήματα, —αὕτη μπορεῖ δὲ μόνον νὰ τὰ διαπραγματεύεται» (713). Ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς δὲ ἐνασχολήσεως περὶ ταῦτα, «οὐδέποτε μπορεῖ νὰ συναχθεῖ, ὅτι δὲν ὑπάρχει Ἐλευθερία τῆς Βουλήσεως, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ συναχθεῖ —ἐκ τῆς τυχόν ὑπάρξεως ταύτης— ἢ μὴ-ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ» (701). «Αἱ περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις τῆς Λογικῆς Θεολογίας ἀπεδείχθησαν ὡς ἐσφαλμένοι, ἀλλὰ θὰ ἦτο γελοῖον νὰ ἐκλάβομεν —ἐκ τοῦ λόγου τούτου— τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὡς καταρριφθεῖσαν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ Ἐλευθερία τῆς Βουλῆσεως εἶναι ἐν μεταφυσικῶν ἀντικείμενον. Περὶ ὅλων δὲ τῶν μεταφυσικῶν ἀντικειμένων ἰσχύει ἡ ἀρχή: ταῦτα —ἐν αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ— οὔτε ἀποδεικνύονται, ἀλλ’ οὔτε καὶ καταρρίπτονται» (713). «Ἔτσι —λοιπὸν— οὔτε ἡ Ἐλευθερία οὔτε καὶ ἡ θεία Πρόνοια ἀναιροῦνται. Ἀποδεικνύμενα σφάλματα Ἀποδείξεων καὶ Θεωριῶν οὐδέποτε ἀναιροῦν καὶ τὸ πρᾶγμα-καθ’-αὐτό... Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ: μὲ τίποτε δὲν ἀποδεικνύεται — καὶ μὲ τίποτε δὲν καταρρίπτεται» (817).

Πρόβλημα διὰ τὴν Θεολογίαν δημιουργοῦν αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι Ἀντινομίαι τοῦ N. Hartmann, διὰ τῶν ὁποίων διαχωρίζει καὶ ἀντιπαραθέτει οὗτος Θρησκείαν καὶ Ἠθικὴν καὶ ἀποφαίνεται εἰς βάρος τῆς Θρησκείας, ἐνεκα ἀδυναμίας *ἠθικοποιήσεως καὶ ἐξανθρωπισμοῦ* τῶν Ἀνθρώπων ὑπ’ αὐτῆς, καὶ θεωρεῖ, ὅτι τὸ Θρησκεύειν *ἀλλοτριώνει* τὸν Ἀνθρώπον, διότι στερεῖ τούτον τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, —ἔτσι δὲ εἰσάγει μίαν «συμπερασματικὴν Ἀθεϊαν» (postulatorischer Atheismus) καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Rationalismus παρελθόντων αἰώνων, ἥτις θεωρεῖ τὸν Ἀνθρώπον *καθ’ αὐτὸν* καὶ *αὐτοτελῶς* καὶ ἀποκεκομμένον ἐκ τῶν συναφειῶν του πρὸς τὴν λοιπὴν πραγματικότητα. Εἶναι λοιπὸν βέβαιον, ὅτι ἡ κριτικὴ αὕτη τοῦ H. κατὰ τῆς Θρησκείας ἐμπεριέχει πολλὰς προκαταλήψεις. Οὗτος ὁμιλεῖ—*γενικῶς*— περὶ τῆς Θρησκείας, ἐνῶ τὰ περιεχόμενα τῶν διαφόρων Θρησκειῶν *ποικίλλουν*, —ἀναλόγως καὶ πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ εἰκόνα αὐτῶν—, τὸν δὲ Χριστιανισμὸν θεωρεῖ εἰς τὰς *ἱστορικὰς* ἐκφάνσεις του καὶ ὄχι εἰς τὴν «οὐσίαν» αὐτοῦ. Τὸν Θεὸν κατανοεῖ ὁ H. *θειστικῶς*, δηλ. ὡς ἐν ὄν ἀνάλογον τοῦ Ἀνθρώπου καὶ ὑπερκείμενον αὐτοῦ, εἰς τὸ ὅποιον προσήκουν φόβος καὶ ὑποταγὴ ὡς πρὸς τύραννον καὶ δικτάτορα. Καὶ μπορεῖ μὲν νὰ παρέστησεν ἡ χριστιανικὴ

Θεολογία τὸν Θεὸν οὕτως, —κατὰ τὸ «μοντέλλον» τῶν κοσμικῶν τυραννικῶν καθεστώτων—, ὅμως ὁ Θεὸς τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν φέρει τὰ γνωρίσματα ταῦτα. Ματαιίως δὲ προσεπάθησεν ἡ αὐθεντικὴ Ὁρθόδοξος Θεολογία νὰ περισώσει τὸ ποιητικῶς διάφορον τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν Ἀνθρώπων δι' ἐκφορᾶς τοῦ λόγου της —πρωτίστως— ἀποφατικῶς· ἢ νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Θεολογία, εὐθυγραμμισθεῖσα πρὸς τὴν Δυτικὴν, παρέστησε τὸν Θεὸν —σχεδὸν ἀποκλειστικῶς— καταφατικῶς, ὡς ἓνα Ἄνθρωπον δηλ. μὲ προσόντα εἰς τὸν ὑπερθετικὸν βαθμὸν, καὶ ὠδήγησεν ἔτσι εἰς τὴν ἀνθρωποποίησιν, δηλ. εἰς τὸν θάνατον, τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς περὶ Θεοῦ εἰκόνης τῆς Βίβλου, —τὸν «θειοτικὸν» δὲ τοῦτον Θεὸν ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ ἐπικρίνει καὶ ὁ Hartmann.

Ὁ Θεὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν εἶναι ἓν «Ὄν» μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ ὕψιστον, ἀλλ' εἶναι «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος», «ὁ ζῶν» καὶ «ἡ Ζωὴ» (Ἀποκ. 1,8· Ἰω. 6,51· 14,6 κ.ά.) κ.λπ. Ὁ Θεὸς εἶναι μὲν πλήρωμα προσωπικῶν «στοιχείων» καὶ ἔρχεται ὡς «ἀπέναντι» πρὸς τὸν Ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν εἶναι «πρόσωπον», ὅπως ὁ Ἄνθρωπος, δηλ. περιορισμένον καὶ πεπερασμένον, ἀλλ' ἔρχεται περιχωρητικῶς, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Ἀνθρώπων σχέσεις. Οὗτος εἶναι «ὁ βασιτάζων», ἀλλὰ καὶ «ὁ βασιταζόμενος» ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου¹¹. Ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ παντοκράτωρ» (Ἀποκ. 1 κ.ά.), ὁ τὰ πάντα ὑπο-φέρων καὶ ὑπο-μένων· «ὅτι ἐξ Αὐτοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ εἰς Αὐτὸν τὰ πάντα» (Ρωμ. 11,36)· «Αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα... Ἐν Αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πρξ. 17) κ.λπ. Ὁ Θεὸς ἔρχεται οὐχὶ ὡς ἀντίπαλος τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς ἡ προ-ὑπό-θεσις καὶ ὁ ἐγγυητὴς τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ. Ὅσα καταλογίζει κατὰ τῆς Θρησκείας ὁ Η. δὲν ἀφοροῦν τὰ περιεχόμενα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Αὕτη δὲν ὑποτιμᾷ τὸν ἐδῶ κόσμον καὶ τὴν ἀξίαν του χάριν τοῦ Ἐπέκεινα, ἀλλὰ καταδικάζει τὸ Ἀμαρτάνειν, δηλ. τὸ μὴ-ἠθικῶς φέρεσθαι πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς συνανθρώπους. Κατ' οὐσίαν δηλ. ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἐδῶ κόσμον καὶ πρὸς τὸ ἐπέκεινα συμπίπτουν, ἀφοῦ ἡ ὀρθῶς νοουμένη ἀγάπη πρὸς τὸν κόσμον, —ἢ ἄλλως πως: ἢ κατὰ Θεὸν ζωὴ—, *συνεπάγεται* καὶ τὴν κατάφασιν τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς. Οὕτως ἐκφράζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν παρὰ κλησίν Του πρὸς τὸν

11. Πρβλ. Μακαρίου Αἰγυπτίου (Ὁμλ. ΛΓ'. ΒΕΠ 41: 310): Μεταξὺ Θεοῦ καὶ Ἀνθρώπου ἰσχύει τὸ «ὄλον δι' ὄλου... Οὕτω καὶ ἡ Ψυχὴ ὄλη δι' ὄλου ἀποδεδόσθω εἰς τὴν πρὸς Κύριον αἴτησιν καὶ ἀγάπην... ὡσπερ ἐστὶν ἡ Ψυχὴ ἢ βασιτάζουσα τὸν Θεόν, μᾶλλον δὲ βασιταζομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· γίνεταί γὰρ ὄλη ὀφθαλμός».

Θεὸν-Πατέρα χάριν τῶν Μαθητῶν Του: «Οὐκ ἐρωτῶ, ἵνα ἄρης αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ» (Ἰω. 17,15).

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς δευτέρας Ἀντινομίας, ἣτις βλέπει ἀντιπαλότητα μεταξὺ Θεοῦ καὶ Ἀνθρώπου. Εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν Θεὸς καὶ Ἀνθρώπος *συναντῶνται* — εἰς τὸ βάθος — καὶ δὲν προβάλλεται τὸ δίλημμα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ἐνὸς καὶ τῆς ἀπορρίψεως τοῦ ἄλλου. Ἡ «ἐντολή» τοῦ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» εἶναι «ὁμοία» πρὸς τὸ «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου» (Μάρκ. 12,30.31· Ματθ. 22,37 ἔξ.). Τὴν σχέσιν ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς Ἀνθρώπους καθορίζει ἐγγύτερον ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης, ὅστις δὲν διαχωρίζει, ἀλλὰ μᾶλλον *ταυτίζει* ἀμφοτέρω: «Ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν... Ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α' Ἰω. 4, 20-21). Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ταυτίζει ἑαυτὸν πρὸς πάντα Ἀνθρωπον, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ἐλάχιστον: «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40). Ὁ Χριστιανὸς δὲν ἀρνεῖται τὸν Ἀνθρωπον χάριν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀγάπῃ του πρὸς τὸν Ἀνθρωπον καταφάσκει τὸν Θεόν, ἢ ἄλλως πως: καταφάσκει τὸν Ἀνθρωπον ὡς τὸν Θεὸν (αὐτοσκοπός), καὶ ὄχι χάριν τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ὅπερ θὰ μετέβαλλε τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν συνάνθρωπον ὡς μέσον πρὸς ἕτερον σκοπόν. Θεοκεντρισμὸς καὶ Ἀνθρωποκεντρισμὸς δηλ. συμπίπτουν — κατὰ βάθος — εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἢ πρὸς τὸν Ἀνθρωπον εἶναι *ἐξωστρεφής*, δὲν ἀποκλείει δηλ., ἀλλ' ἐμπερικλείει τὸ ἕτερον. Ἡ Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἀποκλείει μόνον τὸ *Κακόν*, ὡς τὸ *μισος* πρὸς τὸν συνάνθρωπον, ἀλλ' αὐτὸ ἀπορρίπτει καὶ ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ ἠθικὴ ὡς τὴν ἠθικὴν ἀπαξίαν, — κατὰ τὸ ἀντίστοιχον: «Οὐδεὶς δύναται... Θεῷ δουλεύειν καὶ Μαμωνᾷ» (Λουκ. 16,13). Τὴν Ἀγάπην δηλ. πρὸς τὸν συνάνθρωπον καὶ τὸν κόσμον δὲν ἐπιτελεῖ ὁ Χριστιανὸς — ἀπλῶς — ἑτερονομικῶς, ὡς ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ *αὐτονόμως καὶ οἰκειοθελῶς*, διότι ἐκφαίνεται εἰς αὐτὸν ὡς ἠθικὴ ἀξία καὶ ἀγαθόν, καὶ ὄχι ὡς ~~ἀπαξία καὶ κακόν~~. Ἐτερονομικὴ καὶ αὐτόνομος — ἐδῶ — ἠθικὴ συμπίπτουν καὶ ταυτίζονται: Ὁ Χριστιανὸς ζῆ καὶ ἐνεργεῖ ὡς ἄθεος, ὦν ὅμως *ἐνθεος*. Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ κατηγοροῦντο ὑπὸ τῶν Εἰδωλολατρῶν «ὡς Ἀθεοί», «ἐπὶ Ἀθεότητι» κ.λπ., καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο τυχαῖον — ἢ πίστις των δὲν ἦτο *θειστικὴ*, ὅπως ἐκείνων, ἢ λατρεία δηλ. ἐνὸς Εἰδώλου-Καίσαρος ὡς ἀληθινοῦ Θεοῦ. — Ἡ ἐνστασις τοῦ Η., ὅτι ὁ Θρησκευτὴν καταφάσκει καὶ ἐπιτελεῖ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς ὡς ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καί, ἄρα, φέρεται καὶ δρᾷ οὐχὶ ἐλευθέρως καὶ αὐτονόμως,

ἀλλ' ἑτερονομικῶς, θὰ ἠδύνατο νὰ εὐσταθήσει, ἐὰν τὰ Εὐαγγελικὰ ἐπιτάγματα θὰ ἦσαν ἀνοίκεια πρὸς τὸ Ἀνθρώπινον καὶ συντέινον εἰς τὴν ἀλλοτριώσιν αὐτοῦ. Διότι — ὅμως — εἶναι ταῦτα σύστοιχα πρὸς τὸ Ἀνθρώπινον καί, καθ' αὐτὰ θεωρούμενα, συντέινον εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν αὐτοῦ, ἐπιτελοῦνται οὐχὶ — ἀπλῶς — ὡς θεῖον θέλημα, ἀλλὰ καὶ ἐκουσίως καὶ ἐλευθέρως ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχε Θεός!¹²

Τέλος καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ δὲν αἶρει τὴν Ἀνθρωπίνην Ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἀμφοτέρω συμβαδίζουσι καὶ συμπύπτουσι, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ — αὐτόνομος — ἠθικὴ τελειώσις — καὶ ὄχι ἡ «ἐπιτυχία» — τοῦ Ἀτόμου ἐκφράζει καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὑπ' Αὐτοῦ «σωτηρίαν» του, ἐνῶ ἡ ἔκπτωσις ἐκ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως ὑπεμφαίνει ὄχι — ἀπλῶς — τὴν ἔκπτωσιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ, δηλ. τὴν «κόλασίν» του, ἀλλὰ καὶ τὴν διαστροφὴν ἢ μᾶλλον ἀπώλειαν καὶ τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ Ἐλευθερία «λειτουργεῖ» μὲν ὡς δυνατότης ἐπιλογῆς μεταξὺ Ἀγαθοῦ καὶ Κακοῦ, ὅπως ὀρίζει ταύτην ὁ Η., παγιοῦται — ὅμως — περαιτέρω ὡς ἐμμονὴ εἰς τὸ Ἀγαθόν, κατὰ τό: «γνώσεσθε τὴν Ἀλήθειαν, καὶ ἡ Ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς» (Ἰω. 8,32). Ἐν τελικῇ ἀναλύσει Ἐλευθερία καὶ ζῆν κατ' Ἀλήθειαν — ἢ χριστιανικῶς: κατὰ Θεὸν — συμπύπτουσι καὶ ταυτίζονται. Καὶ βεβαίως εἶναι δύσκολον — ἢ μᾶλλον ἀδύνατον — νὰ προσδιορίσομεν ἐπακριβῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ ἐπενεργείας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτενεργείας, δηλ. ἐλευθερίας, τοῦθ' ὅπερ ἰσχύει — ἐξ ἄλλου — καὶ διὰ τὴν σχέσιν μεταξὺ

12. Πρβλ. Paul Tillich, *Systematische Theologie* (I/1956³, 102.103): «Ἀὐτονομία δὲν σημαίνει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἀτόμου, νὰ εἶναι τὸ ἴδιον ὁ ἑαυτοῦ νόμος... Ἀὐτονομία σημαίνει τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ἀτόμου στὸν Λογικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον εὐρίσκει ἐν ἑαυτῷ ὡς τὴν Λογικὴν του οὐσίαν... Ἡ ἀνεξαρτησία εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς αὐθαιρεσίας, εἶναι ὑπακοὴ στὴν ἰδίαν ἑαυτῆς οὐσιώδη δομὴν, στὸν Λογικὸν νόμον, ὅστις εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πραγματικότητος, καὶ ὅστις κατάγεται ἐκ τοῦ Θεοῦ νόμου, ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἰδίου τοῦ εἶναι... Ἀὐτονομία καὶ Ἐτερονομία ριζοῦνται ἐπὶ τῆς Θεονομίας, καὶ ἀμφοτέρω ἐκτρέπονται, ὅταν διασπασθεῖ ἡ θεονομικὴ ἐνότης των. Θεονομία εἶναι ὄχι ἡ ἀποδοχὴ ἐνὸς Θεοῦ νόμου, ὅστις ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῆς Λογικῆς ὑπὸ μᾶς ὑψίστης αὐθεντίας, ἀλλ' εἶναι ἡ αὐτόνομος Λογικὴ, συνδεδεμένη μὲ τὸ ἴδιον αὐτῆς βάθος. Στὴν αὐτόνομον περίπτωσιν δραστηριοποιεῖται ἡ Λογικὴ ἐν ὑπακοῇ πρὸς τοὺς ἑαυτῆς ἰδίους δομικοὺς νόμους καὶ ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἑαυτῆς ἰδίου, ἀνεξαντλήτου βάθους. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Νόμος τόσοσιν τῆς δομῆς, ὅσον καὶ τοῦ βάθους τῆς Λογικῆς, διὰ τοῦτο εἶναι ταῦτα ἐν Αὐτῷ ἐν, καὶ ἡ ἐνότης των ἐκδηλοῦται εἰς κάθε θεονομικὴν περίπτωσιν». Ὁμοίως καί: H.-H. Schrey, *Einführung in die Ethik* (1972), 22 ἐξ.

Ἐλευθερίας καὶ Ἀναγκαιότητος εἰς τὸ καθ' αὐτὸ Ἀνθρώπινον¹³. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι, διότι δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβάσει λογικῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὰ ἀντίθετα, θὰ πρέπει καὶ νὰ ἀπορρίπτομεν τὸ ἐν χάριν τοῦ ἄλλου. Σήμερον ἀκόμη καὶ ἡ Φυσικὴ, — ἡ θεωρουμένη ὡς ἡ πλεον ἀκριβῆς ἐπιστήμη —, υἰοθέτησεν, ὡς οἰκείαν μέθοδον προσεγγίσεως καὶ γνώσεως τοῦ φυσικοῦ ἐπιστητοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς Komplementarität, ἣτις ἐπιτρέπει τὴν *συνύπαρξιν* καὶ τὴν *περιχώρησιν* τῶν φαινομενικῶς ἀντιθέτων καὶ λογικῶς ἀσυμβιβάστων, π.χ. ὅτι τὸ Φῶς εἶναι — *συγχρόνως*, δηλ. εἰς τὴν «φύσιν» του — καὶ κύματα καὶ μόρια, καὶ δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς Ἀριστοτελικῆς λογικῆς τοῦ ἢ αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, ἥτοι νὰ ἐκλάβει τοῦτο ὡς ἡ μόρια ἢ κύματα, καὶ εἰς τὴν δικήν μας προβληματικὴν: ἡ θεία πρόνοια ἢ ἐλευθερία τοῦ Ἀνθρώπου, ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ Ν. Hartmann διὰ τῆς ἀδοκίμου φιλοσοφικῶς μεθόδου καὶ λογικῆς τῶν «ἀντινομῶν», ἣτις ἐκλαμβάνει — *δογματικῶς* — Ἄνθρωπον καὶ Θεὸν «ἀντιθετικῶς», ἥτοι ὡς Θεοῖν πρὸς Ἀντίθεσιν.

Εἰς τὴν κατὰ τῆς Θρησκείας κριτικὴν τοῦ ὁ Η. ἐκφράζει τὴν Ἀνθρωπολογίαν τοῦ ἀκραίου *Individualismus*, ὅστις, ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἀπορρίπτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἄνθρωπον καθ' αὐτόν, ὡς αὐτόνομον καὶ αὐτάρκη Ὀντότητα, καὶ θέτει αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀπολύτου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς σύνολον — *σχεδὸν* — τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν, ἣτις κατανοεῖ τὸν Ἄνθρωπον — πάντοτε — ἐν σχέσει πρὸς ἐν Ἀπόλυτον, ἢ ἄλλως πως: τὸ περὶ Ἀνθρώπου ἐρώτημα ἐμπεριέχει καὶ τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Εἶναι δὲ τὸ Ἀπόλυτον τοῦτο π.χ. διὰ μὲν τοὺς Προσωκρατικοὺς ἢ πρώτη Κοσμικὴ Ἀρχή, διὰ δὲ τὸν Πλάτωνα τὸ Ἀγαθόν, διὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ πρῶτον κινοῦν Ἀκίνητον, διὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ Ἐν, διὰ τὸν Ἰδεαλισμὸν τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα, διὰ τὸν Ὑλισμὸν ἢ Ὑλη, νοουμένη ὡς τὸ Ἀπόλυτον (Ὑλοζωϊσμός) κ.ο.κ. Ὅπου δὲ κατανοεῖται τὸ Θεῖον ἀπροσώπως, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Πλατωνισμὸν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Θρησκευτικότητα, φαίνεται ὅτι ἐκλαμβάνεται ἡ ἔννοια «πρόσωπον» ὡς *περιορισμὸς* τῆς Ὀντότητος καὶ ὄχι ὡς ἐλευθερία. Ἐδῶ ἐρωτᾶται, ἐὰν μὲ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Θεοῦ ὠδηγήθη ἡ Φιλοσοφία εἰς *βαθυτέραν* κατανόησιν τοῦ Ἀνθρώπου, ἢ ἐὰν δὲν συνέβη τὸ ἀντίθετον: ἥτοι μὲ τὴν «λήθην» τοῦ Θεοῦ ἐλησημονήθη καὶ ὁ Ἄνθρωπος. Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ «σύγχρονος» Ἄνθρωπος ἔχει ἀπολέσει τὸν

13. Πρβλ. W. Stegmüller, μν. ἔργ.: IV, 316 ἐξ. P. Jordan, μν. ἔργ.: *Der Naturwissenschaftler vor der religiösen Frage*, 194 ἐξ. P. Davies, *God and the New Physics* (1983), 135 ἐξ.

προσανατολισμόν του, θὰ πρέπει νὰ συναγάγομεν, ὅτι δὲν θέτει οὐτός τὸ περὶ Ἀνθρώπου ἐρώτημα εἰς ὄλον τὸ βάθος του, δηλ. ὡς καὶ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, ἀλλὰ μόνον ἐπιφανειακῶς καὶ περιθωριακῶς.

Ἡ ἀθεϊστικὴ κριτικὴ τοῦ Hartmann —λοιπὸν— οὐδὲν τὸ νέον προσφέρει, διότι παραποιεῖ τὴν περὶ Ἀνθρώπου εἰκόνα καὶ ἐφαρμόζει ἓν συγκεκριμένον εἶδος ἀντινομικῆς λογικῆς εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν Θρησκείας καὶ Ἠθικῆς, διὰ νάποκλείσει τὴν Θρησκείαν ἐκ τῆς συμβολῆς τῆς εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν καὶ τελείωσιν τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ Η. ἀρνεῖται τὴν ἀναζητήσιν μιᾶς ἐνιαίας Ἀρχῆς, ἐνὸς ἐσχάτου αἰτίου, νοήματος καὶ θεμελίου «ὄπισθεν» τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, καὶ ἀποδίδει τὸ μετα-φυσικὸν ἐρώτημα εἰς τὸ «τυχαῖον». «Τὸ ἀναζητεῖν αἷτια ἢ ὑπο-θέσεις εἶναι ἐξ ἴσου ἀποτρεπτικόν, ὅπως καὶ ἡ ἀναζητήσις συνδετικῶν —νοηματικῶν— κρίκων, ὡς αὐτοσκοπῶν... Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου ζητούμενον νόημα εἶναι δύσκολον νὰ ἐξευρεθῆ, διότι τὸ ἀναζητεῖ ὁ Ἀνθρώπος ἐκεῖ, ποῦ δὲν ὑπάρχει. Οὗτος τὸ ἀναζητεῖ "ὄπισθεν" τοῦ Δεδομένου, δηλ. εἰς τὸ Διαρκές, Αἰώνιον καὶ Ἀπειρον... Ἀκριβῶς δὲ στὸ πεπερασμένον ὑπάρχει τὸ Νόημα, στὸ ἐν χρόνῳ, παροδικὸν καὶ ἐφήμερον»¹⁴. Ὁ Hartmann ἀπορρίπτει τὸν «διπλασιασμόν» τῆς Πραγματικότητος εἰς Ἐδῶ καὶ Ἐπέκεινα, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν ιδέαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ἀποδέχεται —ὅμως— τὴν ὑπαρξιν *δύο πραγματικοτήτων*, δεχόμενος «τὴν ὑπαρξιν ἀκόμη ἐνὸς ἄλλου βασιλείου Ὀντοτήτων, παραλλήλως πρὸς τὴν ὑπαρξιν τῶν "πραγματικῶν" ὄντων,... εἶναι δὲ τοῦτο τὸ Βασίλειον τῶν Ἰδεῶν κατὰ Πλάτωνα, τὸ Εἶδος κατὰ Ἀριστοτέλην, ἡ Essentia κατὰ τοὺς Σχολαστικούς», ἢ αἱ Ἀξίαι κατ' αὐτόν¹⁵. «Αἱ Ἀξίαι εἶναι Ὀντότητες,... καὶ οὔτε ἐκ τῶν πραγμάτων (δηλ. τῶν πραγματικῶν σχέσεων), οὔτε ἐκ τοῦ Ὑποκειμένου κατάγονται» (121). «Αὗται ἔχουν τὸν χαρακτήρα γνησίων Ὀντοτήτων, τοῦ Ἀπολύτου καὶ τοῦ Ἀρχικοῦ» (124). Διὰ τοῦ τρόπου —ὅμως— αὐτοῦ ἐπιστρέφει ὁ Hartmann εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπορρίπτει, δηλ. εἰς «τὸν διπλασιασμόν τοῦ Κόσμου»¹⁶.

Εἰς τὴν Ἠθικὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὁ Ν. Hartmann ἐπηρεάσθη —ἐμφανῶς— ἐκ τῆς Ἠθικῆς τοῦ συγχρόνου τοῦ φιλοσόφου Max Scheler (1874-1928), ὑπὸ τὴν —βασικὴν— ὅμως διαφορὰν, ὅτι ὁ

14. N. Hartmann, *Sinngebung und Sinnerfüllung*, ἐν: Kleinere Schriften I(1995), 265.266.

15. N. Hartmann, μν. ἔργ.: *Ethik*, 120.

16. W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie* (Kroner 308/1969⁴), 283.

Scheler θεωρεῖ ὡς κορυφουμένην τὴν Ἀξιολογικὴν κλίμακα εἰς τὴν *Θρησκείαν* καὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἑνὸς *προσωπικοῦ Θεοῦ*. Ὁ Scheler, θεωρῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει διαρκῶς πρὸς σκοποὺς καὶ ἀξίας καὶ νοήματα, ἐπεκτείνει τὴν φαινομενολογικὴν Μέθοδον, ὡς Intention, δηλ. Ἐφесιν καὶ Ροπὴν πρὸς τι, ὄχι μόνον γνωσιοθεωρητικῶς (E. Husserl), ἀλλὰ καὶ πρὸς «θέαν», ἄμεσον αἴσθησιν, ὄλων τῶν Ἀξιών. Οὗτος δέχεται, ὅτι ὑπάρχει ἐν «Βασιλεῖον Ἀξιών», ἤτοι ἐν «βασιλεῖον» ἀπολύτων, ἀνεξαρτήτων, ὑπερ-κειμένων χώρου καὶ χρόνου Ἀξιών καὶ Ὀντοτήτων, τὰς ὁποίας καὶ ὑποδιαίρει εἰς τὰς ἀκολουθούς διαβαθμίσεις, ἐκ τῶν κάτω ἀρχομένας: 1. «Ἡ ἀξιολογικὴ βαθμὶς τοῦ *Εὐχαρίστου* καὶ *Δυσαρέστου*,... εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχεῖ ἡ λειτουργία τοῦ *αἰσθησιακοῦ αἰσθήματος* (μὲ τὸν τρόπον του, ὡς ἀπολαύειν καὶ πάσχειν,... (δηλ.) ὡς αἰσθησις ἡδονῆς καὶ πόνου»¹⁷. «2. Ὡς δευτέρως τρόπος Ἀξιών προβάλλεται τὸ σύνολον τῶν Ἀξιών τοῦ *βιολογικοῦ αἰσθήματος*», ὅπερ ἐμπεριέχει «ὅλας τὰς διαπλεκομένας ἐκεῖνας ποιότητας εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ *Ἐυγενούς*» καὶ τοῦ *Χυδαίου*... Αἱ βιολογικαὶ Ἀξίαι εἶναι ἐν τελείῳ *αὐτοτελές εἶδος* Ἀξιών καὶ οὔτε στίς Ἀξίες τοῦ *Εὐχαρίστου* καὶ Ὀφελίμου οὔτε καὶ στίς πνευματικὰς Ἀξίες μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν» (265.266).

«3. Ἐκ τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς ἀποχωρίζεται, ὡς μία νέα τροπικὴ ἐνότης, ἡ ἀξιολογικὴ περιοχὴ τῶν *πνευματικῶν ἀξιών*», ἔχουσα *ἰδίαν νομοτέλειαν* καὶ *μη-ἀπαγομένη* ἐκ τῶν βιολογικῶν ἀξιών καὶ λειτουργιῶν. «Αἱ Ἀξίαι αὐταὶ εἶναι, εἰς τὰ κύρια εἶδη των: 1. Αἱ Ἀξίαι τοῦ *Ὁραίου*» καὶ τοῦ *Ἀσχήμου*» καὶ σύνολος ἡ περιοχὴ τῶν καθαρῶς Αἰσθητικῶν Ἀξιών. 2. αἱ Ἀξίαι τοῦ *Δικαίου*» καὶ τοῦ *Ἀδίκου*... 3. αἱ Ἀξίαι τῆς *καθαρᾶς γνώσεως τῆς Ἀληθείας*»,... ὅπως ἐπιζητεῖ νὰ πραγματώσει ταύτας ἡ *Φιλοσοφία*. Αἱ *ἐπιστημονικαὶ ἀξίαι*» εἶναι –συνεπῶς– συναφεῖς πρὸς τὰς γνωστικὰς Ἀξίας» (266.267). «4. Ὡς ὕψιστος τρόπος ὑπάρξεως τῶν Ἀξιών ὑφίσταται –τέλος– ὁ τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ *Βεβήλου*, ὀξέως διαχωρισμένος ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μνημονευθεισῶν... Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀξίας τοῦ Ἁγίου εἶναι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀξίαι –συγχρόνως– ὡς σύμβολα διὰ τὰς Ἀξίας ταύτας δεδομένα. Ὡς καταστάσεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀξιολογικὴν ταύτην βαθμίδα τὰ αἰσθήματα τῆς *Ἐνδαιμονίας*» καὶ τῆς *Ἀπελπισίας*» (268.269). «Αἱ Ἀξίαι τοῦ *Εὐγενούς* καὶ *Χυδαίου* εἶναι μία *ὑψηλοτέρα βαθμὶς* Ἀξιών ἔναντι ἐκεῖνων τοῦ *Εὐχαρίστου* καὶ

17. Max Scheler, *Anthropologie und die Struktur der Wertewelt*, ἐν: M. Scheler, *Schriften zur Anthropologie* (ἐκδ. ὑπὸ M. Arndt), Reclam 9337/1994, 263. Ἐφεξ. παρατίθενται αἱ σελίδες ἐκ τοῦ ἔργου τούτου ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Δυσαρέστου. Αί πνευματικαὶ Ἀξίαι εἶναι μία *ὑψηλότερα βαθμὶς Ἀξιῶν* ἢ αἱ βιολογικαὶ Ἀξίαι, καὶ αἱ Ἀξίαι τοῦ Ἁγίου εἶναι μία *ὑψηλότερα* βαθμὶς Ἀξιῶν ἢ αἱ πνευματικαὶ Ἀξίαι» (270).

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν N. Hartmann, ὅστις ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν ὡς ἀπαξίαν καὶ ὡς ἀλλοτρίωσιν τοῦ Ἀνθρωπίνου, καταφάσκει ὁ M. Scheler τὴν Θρησκείαν ὡς τὴν *ὑψίστην ἀξίαν* καὶ θεωρεῖ, ὅτι μόνον ἢ πραγματώσας τῶν γνησίων περιεχομένων τῆς μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς *ἀληθινὸν Ἀνθρωπισμὸν*. Ὁ λόγος ἐγκρατεῖται —κυρίως— εἰς τὴν περὶ Ἀνθρώπου διδασκαλίαν του, ἣτις προσεγγίζει —τὰ μέγιστα— τὴν χριστιανικὴν. Ἀναφέρει σχετικῶς οὗτος: Οὐχὶ ὁ Θεὸς εἶναι «ἀνθρωπόμορφος», ἐπινόησις δηλ. τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ Ἄνθρωπος εἶναι «θεόμορφος». «Οὐχὶ —λοιπὸν— ἡ ἰδέα “Πρόσωπον”, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἐφαρμοζομένη, εἶναι Ἀνθρωπομορφισμὸς. Ὁ Θεὸς εἶναι —πολλῶ μᾶλλον— τὸ μοναδικὸν *τέλειον* καὶ *καθαρὸν* Πρόσωπον, —Οἱ δὲ Ἄνθρωποι εἶναι ἀτελῶς καὶ εἰκονικῶς “Πρόσωπα”». Ὁ ὄρισμός —λοιπὸν— τοῦ Ἀνθρώπου ὡς «θεομόρφου» καὶ ὡς «ἀπεικονίσματος» τοῦ Θεοῦ ὀδηγεῖ «εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ μεταφυσικοῦ τόπου τῆς οὐσίας “Ἄνθρωπος” καὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ»¹⁸. Ὁ Ἄνθρωπος δηλ. δὲν «ὀρίζεται» χωρὶς ἀναφορικότητα εἰς τὸν Θεόν, ἀλλ' *αὐτονομούμενος παρανοεῖται* καὶ παρερμηνεύεται. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ τὸ περὶ Ἀνθρώπου ἐρώτημα ἐμπεριέχει *ἀναγκαίως* καὶ τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Ἡ δομὴ τοῦ Ἀνθρωπίνου εἶναι —κατ' οὐσίαν— ὑπερβατική: «*Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι ὁ “Ὅχι-δυνάμενος-νὰ-λέγει”, ὁ “Ἀσκητῆς τῆς Ζωῆς”, ὁ αἰωνίως διαμαρτυρόμενος κατὰ τῆς γυμνῆς πραγματικότητος,...* ὁ διαρκῶς πασχίζων πρὸς *ὑπέρβασιν* τῆς πραγματικότητος, πρὸς τὸν περιβάλλει»¹⁹, «ὁ ἐλεύθερος ἔναντι τοῦ περιβάλλοντος», «ὁ *ἀνοικτὸς ἔναντι τοῦ κόσμου*» (*welttoffen*), «ὁ ἐκ-στατικὸς» (38.39). Συνεπῶς «ὁ ἔξανθρωπισμὸς» τοῦ Ἀνθρώπου (40), ὡς «ἡ περὶ κόσμου καὶ ἑαυτοῦ συνείδησις», «ἐμπεριέχει ἀναγκαίως καὶ τὴν *ιδέαν ἐνὸς ὑπερκοσμίου, ἀπείρου καὶ ἀπολύτου ὄντος*». Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀφυπνισθεῖ ὁ Ἄνθρωπος, ἤτοι «ἐξ-έλθει ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως καὶ καταστήσει ταύτην “ἀντικείμενόν” του,... κατανοεῖ τὴν αὐστηρὰν *οὐσιώδη ἀναγκαιότητα τῆς συναφείας* ταύτης, ἣτις ὑφίσταται, ὡς συνείδησις τοῦ Ἀνθρώπου, μεταξὺ Κόσμου, Ἐαυτοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ... Ἡ *σφαῖρα* ἐνὸς ἀπολύτου ὄντος,... ἀνήκει —λοιπὸν— δομικῶς στὴν *οὐσίαν* τοῦ

18. M. Scheler, *Anthropologie als metaphysische Fundamentaldisziplin*, ἐν ἀνωτ. μν. ἔργ.: Schriften..., 53. 27.

19. M. Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (1962^ο), 55. 56. Οἱ ἐφεξῆς ἐν τῷ κεμένῳ ἀριθμοὶ ὑπεμφαίνουσι τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου.

Ἀνθρώπου, ὅπως καὶ ἡ συνείδησις περὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κόσμου... *Συνείδησις περὶ Κόσμου, Ἐαυτοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ* σχηματίζουν μίαν ἄρρηκτον *δομικότητα*. ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου «ἄρχὴ τῆς Θρησκείας» καὶ «ἄρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς»... συμπίπτουν πλήρως πρὸς τὸν ἕξανθρωπισμὸν» (88.89). «Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξ-έρχεται ὁ "Ἀνθρωπος" ἐκ τῆς "Φύσεως", — γίνεται δηλ. «κοσμο-εξωκεντρικὸς» (*welt-zentrisch*)—, ριζοῦται εἰς ἓν ἄλλο κέντρον, ἧτοι ἐκτὸς καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου», καὶ αὕτη εἶναι ἡ πραγματάωσις τῆς Θρησκείας εἰς τὴν γνησίαν μορφήν τῆς (89.90). Ἡ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ «φύσεως» ἔκ-στασις τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, δὲν σημαίνει ἄλλοτρίωσιν, ἀλλὰ συνειδητὴν *ἐπιστροφήν* εἰς ἑαυτόν, διότι ὁ τόπος συναντήσεως τοῦ Θεοῦ κεῖται οὐχὶ ἐκτὸς τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλ' «εἶναι — ἀκριβῶς — αὐτὸς ὁ Ἀνθρωπος, τὸ ἀνθρώπινον Ἐγὼ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά... Πραγματάωσις τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ κείνται εἰς ἀμοιβαίαν συνάφειαν... Ἡ Αὐτοπραγμάτωσις εἶναι συγχρόνως καὶ Αὐτοθεοποίησις» (91.92)²⁰.

Ἀπὸ ἄλλης σκοπιᾶς ἢ ἐκείνης τοῦ N. Hartmann ἔθηκεν ὁ κορυφαῖος φιλόσοφος τοῦ Ὑπαρξισμοῦ Jean-Paul Sartre (1905-1980) τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην *Ἐλευθερίαν* καὶ

20. Πρβλ. καί: M. Scheler, *Philosophische Weltanschauung* (1968³): «Μία ἰνρίστη *μεταφυσική* καὶ *θρησκευτική*, καὶ, ἀκολούθως, πολιτικο-κοινωνική, *συνένωσις* καὶ *συμφιλίωσις τῶν στοιχείων* θὰ καταστῆ δυνατὴ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μιᾶς Μεταφυσικῆς, μιᾶς περὶ Ἐγῶ-, Κόσμου- καὶ Θεοῦ-Θεωρίας, ἧτις περιλαμβάνει Φῶς καὶ Σκότος, τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Δαιμόνιον τῆς τὰ πεπωμένα προσδιοριζούσης ὁρμῆς πρὸς ὑπαρξιν καὶ ζωὴν, καὶ θεμελιώνει τὸν Ἀνθρωπον τόσον ὡς *πνευματικόν*, ὅσον καὶ ὡς *ἐνοικητῶδες* Ὅν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ θεμελίου, ... τῆς κοσμικῆς ἐκείνης Ἀρχῆς, ἧτις ὡς Οὐσία ὑπέγκειται τῶν ἀντιθέσεων... πνεύματος καὶ ζωῆς ἢ, μᾶλλον, φύσεως, — τὰς ὁποίας ἀκολουθεῖ ἡ *ένωσις πνεύματος καὶ ζωῆς, ιδέας καὶ δυνάμεως* κατὰ τὴν πορείαν τοῦ κοσμικο-στορικοῦ γίνεσθαι, μὲ τὴν συμβολὴν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος... Ὅμως: Αἱ περὶ Ἀνθρώπου καὶ περὶ Θεότητος ιδέαι τῆς ἐποχῆς μας — αἰτινες μόνον ἀπὸ κοινουῦ δύνανται νὰ συμπορευθοῦν—, δὲν ἀντιστοιχοῦν πλέον πρὸς τὴν *κοσμικο-ιστορικὴν βαθμίδα* τοῦ εἶναι καὶ πρὸς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν δομὴν τῆς Ἀνθρωπότητος, ... διὸ καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῶμεν— πλήρως— τὸ πρόβλημα περὶ τῆς μεταφυσικῆς θέσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ καὶ νὰ ἐπιδράσωμεν κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων μας ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος... Ὅσον ἀφορᾷ στὴν κατὰ περιοχόμενον ἐξισορρόπησιν τῶν μεταφυσικῶν ιδεῶν περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ἀνθρώπου, ... τοιμῶ νὰ ἰσχυρίζομαι, ὅτι παρατηρεῖται μία διαρκῶς αὐξανομένη *σύγκλισις* τῶν βασικῶν ἀπόψεων μεταξὺ τῆς πνευματικῆς élite τῶν Διανοουμένων ὄλων τῶν Λαῶν» (115.116.118). Βλ. πλείονα περὶ M. Scheler καί: F. Fellmann, *Lebensphilosophie* (1993), 174 ἐξ.· P. Lübecke, *Max Scheler: Wert und Person*, ἐν: *Philosophie im 20. Jahrhundert* (ἐκδ. ὑπὸ A. Hügli/P. Lübecke), I(1992), 119 ἐξ.

τὴν Ἀτομιστικὴν Ἀνθρωπολογίαν. Καὶ βεβαίως ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις τοῦ S. τελεῖ εἰς συνάρτησιν πρὸς τὸ εὐρύτερον φιλοσοφικὸν σύστημα αὐτοῦ, — τοῦθ' ὅπερ ἰσχύει καὶ δι' ὅλους τοὺς ἄλλους, ὑπὸ διαπραγματέουσιν ἐδῶ, φιλοσόφους —, περὶ τούτου — ὅμως — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐδῶ εἰδικὸς λόγος, ἀλλ' ἀπλῆ — περιληπτικῆ — ἀναδόμησις τοῦ κυρίως φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τὸν ὁποῖον διατυπώνει ὁ Sartre εἰς τὸ κυρίως φιλοσοφικὸν ἔργον του *L'Être et le Néant*, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται μὲ τὴν Ὀντολογίαν, ὅπως κατανοεῖ ταύτην οὗτος, ἥτις ἀπορρίπτει τὴν — παραδοσιακὴν — Μεταφυσικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἠθικὴν.²¹ Ἡ Ὀντολογία ἀσχολεῖται μὲ τὸ εἶναι εἰς τὴν «Ὀλότητά» του (781) καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ διαφωτίσῃ «τὴν δομὴν τοῦ ὄντος» (776) ἐν ἑαυτῷ καὶ ὅλως ἐνδοκοσμικῶς ἔτσι, ὥστε «ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος θὰ πρέπει νὰ ἐμπεριέχει *συχρόνως* ἐκφράσεις τοῦ ἐδῶ (Immanenz) καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ» (Transzendenz' 782). «Τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ εἶναι ἢ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου εἶναι ἄνευ νοήματος... Τὸ εἶναι εἶναι ἄνευ ἀρχῆς, ἄνευ αἰτίας καὶ ἄνευ ἀναγκαιότητος... Τὸ Δι' Ἐαυτὸ (Pour-soi) εἶναι δομημένον ἔτσι, ὥστε ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ στρέφεται πρὸς ἑαυτὸ ὡς πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀρχὴν», ἦτοι «πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς αἰτίας ἑαυτοῦ, δηλ. τοῦ *causa-sui-εἶναι*» (776). «Δὲν θὰ εἶχε —λοιπὸν— νόημα τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ εἶναι πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Δι' Ἐαυτὸ-εἶναι» (777). «Ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης εἶναι ἐν εἶναι, προσδιοριζόμενον εἰς τὸ εἶναι τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐλευθερίας,... ἥτις ἀποκλείει τὴν ἀπόδοσιν μιᾶς οὐσίας εἰς τὸ Δι' Ἐαυτό... Ὅταν — ὅμως —, ἀντὶ τῆς δικῆς μου ὑπερβατικότητος στὸ δικό μου εἶναι, ἀποβλέπω εἰς ὑπερβατικότητας,... ὡς προερχομένας ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς Φύσεως, ἐκ τῆς "δικῆς μου" Φύσεως, ἐκ τῆς Κοινωνίας, τότε οἱ σταθεροὶ καὶ ἔτοιμοι, προανθρώπινοι σκοποὶ προσδιορίζουν τὸ νόημα τῆς δράσεώς μου ἤδη πρὶν ἢ κατανοήσω αὐτήν» (560). Ἐλευθερία καὶ ἔξωθεν ἑαυτοῦ προέλευσις τοῦ Ἀνθρωπίνου ἀλληλο-ἀποκλείονται, — ἐδῶ ἤδη ἀπορρίπτεται ὄχι ἀπλῶς ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα. Ὅχι μόνον τὸ μεταφυσικόν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ Ἠθικὸν ἐρώτημα ἀπασχολεῖ τὴν Ὀντολογίαν τοῦ S. «Ἡ Ὀντολογία δὲν ἐκδίδει ἠθικὰς ἐπιταγὰς, — αὕτη ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μ' αὐτό, πού ὑπάρχει, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος νὰ συναγάγῃ προστάγματα» (783).

Περαιτέρω ἀσχολεῖται ὁ Sartre μὲ τὸ εἶναι, δηλ. μὲ τὸ Ὑπάρχον,

21. Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant*, καὶ γερμανιστί: *Das Sein und das Nichts. Versuch einer phänomenologischen Ontologie* (1970). Αἱ παραπομπαὶ γίνονται ἐκ τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως κειμένου.

τοῦ ὁποίου ἐπιχειρεῖ νὰ διαγνώσει καὶ νὰ διαφωτίσει τὰς «δομὰς» καὶ τὰς ιδιότητάς του, μὲ σειρὰν ὑπαρξιακῶν καὶ φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν. Τὸ εἶναι συνιστᾷ «Ὀλότητα» (781), «τὸ δὲ συνολικὸν εἶναι θὰ πρέπει νὰ θεωρήσομεν ὡς ἓν ἐκ Καθ' -Αὐτὸ καὶ Δι' -Ἐαυτὸ ὑπάρχον σύνολον» (779). «Καθ' -Αὐτὸ καὶ Δι' -Ἐαυτὸ εἶναι δύο τρόποι παρουσίας τοῦ *εἶναι*» (778). Ἐδῶ ὁ S. εἰσάγει προφανῶς ἓνα «Dualismus» (773), «μίαν διχοτόμησιν (Hiatus) στὸ ἔσω τῆς ιδέας τοῦ εἶναι καὶ διχάζεται ἔτσι ἢ περὶ αὐτοῦ ἔννοια σὲ δύο ἀσυμβίβαστα μέρη, λόγῳ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ δύο ὅλως ἕτερογενῶν ομάδων ἀντικειμένων. Διότι, τί τὸ κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ εἶναι, ποὺ εἶναι αὐτό, ποὺ εἶναι, καὶ τοῦ εἶναι, ποὺ εἶναι αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι, καὶ αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι, αὐτό, ποὺ εἶναι» (778); - Ὁ S. διχοτομεῖ τὴν πραγματικότητα εἰς δύο ὄντοτητας μὲ διαφορετικὰ προσόντα, εἰς τὸ Καθ' -αὐτὸ-εἶναι (En-soi), -τοῦτο δὲ «εἶναι πάντοτε μόνον αὐτό, ποὺ εἶναι... Στὸ εἶναι του εἶναι μεμονωμένον καὶ οὐδεμίαν σχέσιν διασώζει πρὸς αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι... Οὐδεμίαν Ἄρρησιν ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ, -εἶναι τελεία Θετικότης... Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς ἑαυτό, -αὐτὸ εἶναι αὐτὸ (soi). εἶναι Ἐδῶτις (Immanenz), μὴ δυναμένη νὰ αὐτοπραγματωθεῖ, εἶναι κατάφασις, μὴ δυναμένη νὰ ἐνεργοποιηθεῖ, εἶναι Ἐνέργεια, μὴ ἐνεργοῦσα, διότι ταυτίζεται πρὸς ἑαυτήν,... εἶναι Ταυτότης (Identität), δηλ. οὔτε δυνατόν οὔτε ἀδύνατον,... μὴ ἀπαγομένη οὔτε ἐκ τοῦ δυνατοῦ οὔτε ἐκ τοῦ ἀναγκαίου» (33-35). «Τὸ Καθ' -Αὐτὸ-εἶναι οὔτε ἀτελὲς οὔτε τέλειον εἶναι, ἀλλ' *εἶναι* ἀπλῶς, ὅ,τι *εἶναι*, ἄνευ σχέσεως πρὸς ἄλλο ὄν,... μὴ ἐφιέμενον τινος πρὸς τελείωσιν» (140.141).

Ἡ δευτέρα ὑποδιαίρεσις τοῦ εἶναι εἶναι τὸ *εἶναι-Δι' -Ἐαυτὸ* (Pour-soi), -τοῦτο δὲ ὀρίζεται «ὡς αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι αὐτό, καὶ ὡς ὄχι αὐτό, ποὺ εἶναι» (33). Ἐδῶ εἰσάγεται μία «δια-λεκτικὴ» σχέσις τοῦ εἶναι πρὸς Ἐαυτό, ἥτοι τὸ εἶναι ὡς -συγχρόνως- πνεῦμα, σκέπτεσθαι, στοχαζόμενον. Εἰς τὸ εἶναι τοῦτο, ὡς συγχρόνως cogito, διὰ τοῦ ὁποίου ὀρίζεται «ἢ ἀνθρωπίνῃ πραγματικότης» ἢ «ὁ κόσμος τοῦ Ἀνθρώπου», ἔξαντλεῖ ὁ Sartre σύνολον τὸν φιλοσοφικόν του στοχασμόν ὅλη ἢ φιλοσοφία του εἶναι δηλ. «κλειστή» Ἀνθρωπολογία, ἢ ὅπως ὁ ἴδιος ὀρίζει ταύτην-«*κύκλωμα τῆς Ἐγώτητος*» (*Zirkel der Selbstheit* 158), τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖ νὰ προσδιορίσει εἰς μίαν ἀτελεύτητον περιπέτειαν ἀναζητήσεως συναφῶν ὄντολογικῶν καὶ ὑπαρξιακῶν προσόντων καὶ τῆς περὶ αὐτὰ διαμορφωθείσης φιλοσοφικῆς ὀρολογίας τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, τὸ «Δι' -Ἐαυτὸ» ὀρίζεται ὡς «αὐτό, ποὺ δὲν εἶναι καὶ ὡς ὄχι αὐτό, ποὺ εἶναι», ἐνῶ τὸ «Καθ' -Αὐτὸ εἶναι αὐτό, ποὺ εἶναι... Τὸ Δι-Ἐαυτὸ οὐδὲν

έτερον είναι ή ή καθαρά έκμηθένισις του Καθαυτό· αυτή δέ είναι σαν μία Τρύπα στο έσωτερικόν του Είναι» (773). Ειδικώτερον: Το Είναι-δι-Εαυτό σημαίνει «τήν παρουσίαν εις έαυτό», τουτο δηλ. ύπάρχει «στην μορφήν της παρουσίας εις έαυτό... Κάθε "Παρουσία" εισάγει στην πράξιν Δυαδικότητα, δηλ. τουλάχιστον δυνάμει διαχωρισμόν. Η παρουσία του Είναι παρ' έαυτώ συνεπάγεται την διάσπασιν του Είναι σε σχέσιν προς τον έαυτόν του», ήτοι «χώρον τινά προς Άρνησιν», τουθ' όπερ δέν ισχύει περι το Είναι-Καθαυτό, εις το όποιον κυριαρχεί «ή άρχή της ταυτότητος» και «της συμπώσεως» (129). «Η άρχή της Ταυτότητος είναι ή άρνησις κάθε ειδους σχέσεως έν μέσω του Καθαυτό-Είναι. Αντιθέτως δέ ή παρουσία έν έαυτώ προϋποθέτει, ότι μία αισθητή ρωγή έχει παρεισφρήσει μέσα στο Είναι. Όταν είναι παρόν στον έαυτόν του, δέν είναι τελείως αυτό... Ερωτώμεν δέ, τί κυρίως χωρίζει το Υποκείμενον έξ έαυτού, και διάπιστώνομεν, ότι Ουδέν είναι... Η Ρωγή αυτή είναι —λοιπόν— το καθαρώς Άρνητικόν... Το Άρνητικόν δέ τουτο, το όποιον είναι Μη-Είναι και συγχρόνως μηδενίζουσα Δύναμις, είναι το Μηδέν» (130).

Το «διά» εισάγει απόστασιν του Είναι έξ Έαυτού, —τουτο είναι «Είναι και Μηδέν» ή μάλλον: ούτε Είναι ούτε Μηδέν: «Το ΔιΕαυτό είναι το ίδιον έαυτού Μηδέν. Το Είναι της Συνειδήσεως ως Συνειδήσεως είναι να είναι σε Απόστασιν προς Έαυτό ως παρουσία έν έαυτώ, και ή Μηδέν-Απόστασις αυτή, την όποιαν φέρει το Είναι στο Είναι του, είναι το Μηδέν» (131). Την Άνθρωπίνην ύπαρξιν προσδιορίζουν «έκστασις» και «ύπερβατικότητα». Η «Έκ-στασις», ως «ό τρισδιάστατος αυτοσχεδιασμός του Δι'-Εαυτό-Είναι προς έν έτερον Είναι», ήτοι «το Δι'-Άλλους-Είναι», «ό άποχωρισμός του Δι'-Εαυτό εκ παντός, ό,τι είναι» και τέλος «ή στοχαστική Έκ-στασις, ως ό άποχωρισμός εκ του ήδη άποχωρισμού τουτου». Η Έκ-στασις συνιστά δηλ. έν «ρηγμα», μίαν «έκμηθένισιν» εις την Υπαρξιν (392). Αντίστοιχος είναι και ή «ύπερβατικότητα» του Άνθρωπίνου, —τουτο τείνει διαρκώς «προς ύπέρβασιν έαυτού», «προς αυτοτελείωσιν», ή Υπαρξις είναι «έλαττωματική» (140.141.143.151). Το Άτομον ρέπει προς «αυτοσχεδιασμόν» της ζωής του. «Η άρχική ύπερβατική σχέσις του Δι'-Εαυτό προς Έαυτό ύπεμφαίνει κάποιο προσχέδιον ταύτισεως του Δι'-Εαυτό προς έν άπόν Δι'-Εαυτό, το όποιον ύπάρχει και προβάλλει ως ή έλλειψις αυτού» (151). Το Άτομον είναι «σχεδιασμός» έαυτού· εκείνο, πού «φαντάζεται», έπιζητεί και να «πραγματοποιήσει». Δέν έχει «κάτι», προς περαιτέρω ανάπτυξιν, άλλ' είναι «φαινόμενον», κινούμενον εκ της Υπάρξεως προς την Ουσίαν, —ή Ουσία δέν προ-υφίσταται, άλλ' είναι το έπόμενον: «Η Υπαρξις προ-ηγείται της Ουσίας»

(559.564). Μηδὲν καὶ Νόημα συνυφαίνονται: «Ὡς ἀντίστοιχον τῆς ἀνθρωπίνης Ὑπερβατικότητος εἶναι εἰς τὸ ὑφιστάμενον εἶναι οἰκείον νὰ ἄγει εἰς τὸ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ, μέχρι τοῦ εἶναι, ποῦ δὲν εἶναι, ὡς πρὸς τὸ *Νόημά* του» (140). Τὸ «φάντασμα» τοῦτο τῆς αὐτο-πραγματώσεως εἰς τὸ μέλλον προβάλλει ἢ «συνειδήσις», ἥτις, ὡς «προ-εικονίζουσα», ἀποσκοπεῖ «στὴν κατάληψιν ἑνὸς Ἀντικειμένου», διότι «ἢ συνειδήσις εἶναι, —ὅπως κατέδειξε καὶ ὁ Husserl—, συνειδήσις *περὶ* τινος», ἢ «*φορὰ (Intention)* πρὸς Ἀντικείμενόν τι ἐκτὸς ἑαυτῆς» (16.17)²². «Ὁ αὐτο-σχεδιασμός τοῦ Δι'Ἐαυτὸν κατατείνει πρὸς τὸ μέλλον» (188), ὡς πρὸς τὸ «δυνατόν», —«τὸ δὲ δυνατόν εἶναι ἢ θεμελιώδης ἀπουσία τῆς συνειδήσεως, καθ' ὅσον αὐτοδημιουργεῖ αὐτή... Τὸ ἐλλείπον τοῦτο Δι'Ἐαυτὸ εἶναι τὸ δυνατόν» (157), ἢ ἄλλως πως: «τὸ δυνατόν, τὸ ὁποῖον εἶμαι ἐγώ, δὲν εἶναι καθαρὰ παρουσία στὸ Δι'Ἐαυτό, ὅπως ὁ στοχασμός στὸν στοχαζόμενον, ἀλλ' *ἀπουσα-Παρουσία*» (160). «Τὸ Μέλλον εἶναι *αὐτό, ποῦ θὰ πρέπει νὰ γίνω...*». «Ὑπὸ μελλοντικὸν —ὅμως— δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται ἐν ἴσῳ», ποῦ δὲν ἦλθεν ἀκόμη... Δὲν πρόκειται δηλ. περὶ μιᾶς ἀπουσίας καὶ ἡσυχου παρουσίας, ἀλλὰ περὶ μιᾶς ἀποκλίσεως ἐκ τοῦ εἶναι πρὸς...» (185). Ἡ Ἀνθρωπίνη ὕπαρξις —λοιπὸν— εἶναι διαρκῆς ἀθυπερβάσις πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον —ὅμως—, καίτοι δὲν ὑπάρχει, φαίνεται ὡς ὑπάρχον καὶ ὡς καταληπτόν. Ἡ κίνησις πρὸς τὸ μέλλον συνιστᾷ τὴν *Ἐλευθερίαν*. «Ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης εἶναι ἐν εἶναι, συνυφασμένον στὸ εἶναι τοῦ μὲ τὴν *Ἐλευθερίαν*» (560). Ἡ Ἐλευθερία προηγεῖται τῆς Οὐσίας καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸ ἀνθρώπινον εἶναι, ἔναντι τοῦ ὁποίου εἶναι «ἀδύνατος» κάθε διάκρισις (66). «Ἡ Ἐλευθερία εἶναι μία διαρκῆς δομὴ τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι» (78), ὡς ἡ ἀδιάλειπτος κίνησις ἀθυπερβάσεως. «Διότι εἶμαι καταδικασμένος νὰ ὑπάρχω, εἰς τὸ διηνεκές, ἐπέκεινα τῆς Οὐσίας μου,... δι' αὐτὸ εἶμαι καταδικασμένος νὰ εἶμαι ἐλεύθερος... Διότι ἢ ἀνθρωπίνη πραγματικότης δὲν *ἐπαρκεῖ*, εἶναι αὕτη ἐλευθέρα, ὡς διαρκῆς κίνησις ὑπερβάσεως ἑαυτῆς» πρὸς τὸ τελειότερον (560.561). Ὁ Ἀνθρωπος τείνει πρὸς αὐτο-τελείωσιν, ἢ αὐτο-προσπάθειά του —ὅμως— ὡς ἀθυπερβάσις ὁδηγεῖ εἰς ναυάγιον, εἰς τὸ Μηδέν²³.

22. Πρὸβλ. καί: Jean-Paul Sartre, *L' Imaginaire*, καὶ γερμανιστί: *Das Imaginäre* (μτφρ. ὑπὸ H. Schöneberg), 1971, 58 ἐξ. Ὁ Sartre ἐπεξηγεῖ εἰς μίαν συνέντευξίν του: «Στὸ "*Das Imaginäre*" προσελάθησα ν' ἀποδείξω, ὅτι τὰ φανταστικὰ ἀντικείμενα —παραστάσεις— εἶναι ἀπουσία,... μία ἀπουσα πραγματικότης... Ὁ Ἀνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς τὸ διαφεύγον Φωταέριον, —οὗτος ἐκφεύγει διαρκῶς πρὸς τὸ φανταστικόν» (25).

23. Πρὸβλ. πλείονα περὶ Ἐλευθερίας εἰς τὸν Sartre καί: W. Biemel, *Jean-Paul Sartre: Die Faszination der Freiheit*, ἐν: *Grundprobleme der grossen Philosophen* (ἐκδ. ὑπὸ J. Speck), —Philosophie der Gegenwart V(1992³), 87 ἐξ.

Ἐκ τοῦ «κυκλώματος τῆς Ἐγώπιτος» τούτου ἐξαιρεῖ ὁ Sartre τὴν πρὸς τὸν Συνάνθρωπον «ὑπερβατικότητα», τὸ «διὰ-τὸν-Ἄλλον-εἶναι» (227), εἰς μίαν προσπάθειαν ὑπερβάσεως τοῦ ἐγγενοῦς εἰς τὸν φιλοσοφικόν του στοχασμὸν Solipsismus (301 ἐξ.). «Τὸ δι-Ἄλλους-εἶναι... εἶναι ἐξ ἴσου θεμελιώδες, ὅπως καὶ τὸ Δι-Ἐαυτὸν-εἶναι» (295), ὡς «ἐν ἀναγκαῖον στάδιον ἐκδιπλώσεως τῆς Αυτό-συνειδήσεως», ἢ «ἢ "Στιγμὴ" κατὰ τὸν Hegel» (318), βιούμενον «ὡς μία Ὑπερβατικότης» (327). Ἐκ τοῦ Ἐγωκεντρισμοῦ ὁμως δὲν ἐξέροχεται ἡ φιλοσοφία τοῦ S., ἀφοῦ «ἢ ὑπαρξίς τοῦ Ἄλλου δὲν ἀποτελεῖ ἀκολουθίαν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψει ἐκ τῆς ὄντολογικῆς δομῆς τοῦ Δι-Ἐαυτὸν» (391). Ὁ Ἄλλος ὄχι μόνον δὲν συνιστᾷ δομικὸν στοιχεῖον τῆς Ἀτομικῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ ἐχθρὸς μου, ἢ κατ' ἔκφρασιν τοῦ ἰδίου τοῦ Sartre: «Ἡ Κόλασις μου εἶναι οἱ Ἄλλοι»²⁴. Ἐδῶ διαγράφονται καὶ τὰ ὄρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγῶ-Ὑπαρξισμοῦ τοῦ Sartre.

Ὁ Sartre ὀρίζει τὸ Ἀνθρώπινον ὡς Ὑπερβατικότητα, τόσον καθ' αὐτό, ὡς ὑπέρβασιν τοῦ εἶναι πρὸς τὸ μὴ-εἶναι, ὅσον καὶ ἐν σχέσει

24. Ἐπ' αὐτοῦ ἀναφέρει — σχετικῶς — ὁ H. Marcuse: Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Sartre, «ἢ παρουσία τοῦ Ἄλλου μεταποιεῖ τὸν κόσμον τοῦ Cogito εἰς ἓνα κόσμον τῆς συγκρούσεως, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τῆς ἀλλοτριώσεως καὶ τῆς "ἐξαντικειμενικεύσεως". Ὁ Ἄλλος εἶναι "ὁ μυστικὸς θάνατος τῶν δυνατοτήτων μου"... Ὁ Ἄλλος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις σφετερίζεται τὸν δικόν μου κόσμον... Ἡ ἐννοια αὕτη τοῦ Ἄλλου, ὡς τοῦ ἀσπόνδου ἀνταγωνιστοῦ τοῦ Ἐγῶ, ἰσχύει ὡς ἡ βᾶσις διὰ τὴν ἐρμηνείαν ὑπὸ τοῦ Sartre τῶν διανθρωπίνων σχέσεων... Ἡ πρωταρχικὴ ἐμπειρία τοῦ Ἄλλου, ὡς τῆς πηγῆς τῆς ἀλλοτριώσεως καὶ τῆς ἐξαντικειμενικεύσεως, προκαλεῖ δύο θεμελιώδεις ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τοὺς δύο βασικοὺς τρόπους τῶν διανθρωπίνων σχέσεων: 1. τὴν προσπάθειαν ἐκ μέρους τοῦ Ἐγῶ νὰ ἀρνηθῆ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν κυριότητα τοῦ Ἄλλου, καὶ νὰ μεταβάλῃ αὐτὸν εἰς ἓν τελείως ἐκ τοῦ Ἐγῶ ἐξαστῶμενον ἀντικείμενον, ἢ 2. νὰ προσαρμοσθῆ στὴν δικὴν του ἐλευθερίαν, νὰ ἐκλάβῃ ταύτην ὡς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἰδίας ἐλευθερίας τοῦ Ἐγῶ, διὰ νὰ καταστῆ — ἐτσι — ἐκ νέου τοῦτο ἐλεύθερον Ἐγῶ. Ἡ πρώτη νοοτροπία ὀδηγεῖ στὸν Σαδισμόν, ἢ δὲ ἄλλῃ στὸν Μαζοχισμόν» (H. Marcuse, *Existentialismus. Bemerkungen zu Jean-Paul Sartres L'Être et le Néant*, ἐν: *Kultur und Gesellschaft* 2(1968'), 59-60). Ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1945 λεχθεῖσαν γνωστὴν φράσιν τοῦ Sartre: «Ἡ Κόλασις εἶναι οἱ Ἄλλοι», ἀναφέρει ὁ A. Grön: «Ὁ Sartre διηκρήνησεν ἀργότερον, ὅτι αἱ λέξεις αὗται παρενοήθησαν» καὶ παραπέμπει εἰς ἴδιον κείμενον τοῦ S.: «M' αὐτὸ ἦθελα νὰ εἶπω, ὅτι, ἐὰν αἱ σχέσεις πρὸς τὸ Ἄλλο ἔχουν διαστραφῆ καὶ καταστραφῆ, ὁ Ἄλλος μόνον ἢ κόλασις μπορεῖ νὰ εἶναι» (*Jean-Paul Sartre: Freiheit und Situation*, ἐν: *Philosophie im 20. Jahrhundert* (ἐκδ. ὑπὸ A. Hügli κ. P. Lübecke), 1(1992), 463). Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, «ἢ Ματιά» τοῦ Ἄλλου πίπτει ἐπὶ τοῦ Ἐγῶ ἐχθρικῶς: «Ὅ,τι ἀμέσως παρατηρῶ... εἶναι, ὅτι εἶμαι τραπὸς, ὅτι ἔχω ἐν σῶμα, ποὺ μπορεῖ νὰ πληγωθῆ, ὅτι κεῖμαι εἰς συγκεκριμένον τόπον, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀδυνατῶ ν' ἀποδράσω καὶ ὅπου εἶμαι χωρὶς μέσα ἀμύνης, μ' ἓνα λόγον: *παρατηροῦμαι*» (Sartre, μν. ἐργ.: *Das Sein und das Nichts*, 345).

πρὸς τὸν ἄλλον, δηλ. τὸν Συνάνθρωπον, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς «ἐνδοκοσμικήν» (318). Ἔτσι — ὅμως — διακόπτει τὸν φιλοσοφικὸν τοῦ συλλογισμὸν *αὐθαιρέτως*, διότι «τὸ μεταφυσικὸν ἐρώτημα» (392) ἐμπεριέχει τὸ αἶτημα *προεκτάσεως* τῆς Ὑπερβατικότητος καὶ «ἐπέκεινα» τοῦ Κοσμικοῦ, δηλ. εἰς τὸ Ἀπόλυτον, εἰς τὸ Θεῖον. Τὸ Κοσμικόν, ὡς τὸ *σχετικόν*, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ «ὑπό-θεσις» ἑαυτοῦ, δηλ. νὰ ἔχει τὸν λόγον τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεώς του ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ ζητεῖ τὸ Ἀπόλυτον, ὃ δὲ S. ἀπορρίπτει αὐθαιρέτως τοῦτο, ἀπολυτοποιῶν τὸ Σχετικόν, ἔτσι — ὅμως — καταλήγει εἰς ἓνα φιλοσοφικὸν *παραλογισμόν*. Ὁ S. διατείνεται ὅτι, τυχὸν ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, θὰ κατέστρεφε τὴν ἔλευθερίαν καὶ θὰ μετέβαλλε τὸν Θεὸν εἰς ἐνεργοῦν Ὑποκειμένον, τὸν δὲ ἄνθρωπον εἰς προσδιοριζόμενον Ἀντικείμενον. Τὸ αὐτὸ — ὅμως — ἰσχύει καὶ ἐκ τῆς — *κατ' ἀνάγκην* — ὑπάρξεως τοῦ ἄλλου. Οὗτος *περιορίζει* τὴν Ἐλευθερίαν μου, τὸ δὲ «Βλέμμα» τοῦ μεταβάλλει ἐμὲ εἰς «Ἀντικείμενον» περὶ αὐτοῦ οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει» (338 ἐξ.). Ἐὰν ὁ ἄλλος *περιορίζει* τὴν Ἐλευθερίαν μου καὶ — ἄρα — μὲ προσδιορίζει, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει ὁ λόγος περὶ ὑπάρξεως Ἐλευθερίας, — ἢ δὲ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ δὲν συνεπιφέρει μεγαλυτέραν «ζημίαν» διὰ τὴν Ἐλευθερίαν μου ἢ ἐκείνη τοῦ Συνανθρώπου μου. Ὁ S. συνάγει τὴν Ἀνθρωπίνην Ἐλευθερίαν ἐκ τῆς βασικῆς θέσεώς του, ὅτι «ἢ Ὑπαρξίς προηγείται τῆς Οὐσίας», ἤτοι «ὁ ἄνθρωπος δὲν προσδιορίζεται, διότι — ἐξ ἀρχῆς — οὐδὲν εἶναι... Λοιπόν, δὲν ὑπάρχει Ἀνθρωπίνη Φύσις, διότι δὲν ὑπάρχει Θεός, διὰ νὰ τὴν σχεδιάσει»²⁵. Πῶς μπορεῖ — ὅμως — νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτό, «ποῦ θέλει», ὅταν παρεμβάλλεται ὁ ὄ ἄλλος», ὅστις *περιορίζει* τὴν δικήν του Ἐλευθερίαν; Ἡ Ἐλευθερία γίνεται ἄνευ περιεχομένου ἐδῶ ἢ μᾶλλον κατανοεῖται ὡς κάτι τὸ ἀόριστον καὶ χαῶδες. Καὶ διατί — ἄραγε — εἰς τὰ τρία εἶδη «ἐκ-στάσεως», ποῦ ὀρίζει ὁ S., νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ροπή τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς ἓν *ἀπόλυτον* πρόσωπον, δηλ. τὸν Θεόν, ὡς τὸ «πλήρωμα» — καὶ ὄχι ὡς τὸ Μηδὲν — τῆς ὑπάρξεως²⁶;

25. Jean-Paul Sartre, *Ist der Existentialismus ein Humanismus*. (τὸ κείμενον ἐλήφθη ἐκ: *Philosophische Anthropologie* (Reclam 15012(2)/1991, 53).

26. Πρὸβλ. J.-P. Sartre (ἀνωτ. μν. ἔργ.: *Das Sein und das Nichts*, 662): «Τὸ πραγματικὸν ὄριον τῆς ἐλευθερίας μου εἰς οὐδὲν ἕτερον συνίσταται ἢ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι εἰς ἄλλος καθιστᾷ ἐμὲ ὡς Ἀντικείμενον-ἄλλον... Ἡ ἄλλοτριούσα αὐτῆ ἐξαντικειμενίκευσις τῆς καταστάσεώς μου εἶναι τὸ διαρκὲς καὶ ἴδιον ὄριον τῆς καταστάσεώς μου, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἐξαντικειμενίκευσις τοῦ Δι-ἐμὲ-Εἶναι μου εἰς ἓν Δι-ἄλλους-Εἶναι εἶναι τὸ ὄριον τοῦ Εἶναι μου. Τὰ δύο δὲ ταῦτα χαρακτηριστικὰ ὄρια συνιστοῦν τὸν φραγμὸν τῆς ἐλευθερίας μου». Τὸ αὐτὸ ἰσχυρίζεται ὁ Sartre καὶ προκειμένου περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς τὸν τυχὸν ὑπάρχοντα Θεόν. Ὁ ἄνθρωπος *ἀποξενοῦται*

Ὁ Sartre προσεγγίζει καὶ παρακάμπτει τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα ποικιλοτρόπως, ὡς ἐξῆς δὲ διατυπώνει τὸ νόημα τῆς φιλοσοφικῆς Ἀθεΐας του: «Ὁ Ὑπαρξισμὸς οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ προσπάθεια συναγωγῆς ὄλων τῶν ἀκολουθιῶν ἐκ μιᾶς συνεποῦς ἀθειστικῆς τοποθετήσεως... Ὁ Ὑπαρξισμὸς δὲν εἶναι Ἀθεΐα ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἐξαντλεῖται μὲ ἀποδείξεις περὶ μὴ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐξηγεῖ: Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπῆρχε Θεός, τοῦτο οὐδὲν θὰ μετέβαλλε, —αὐτὴ εἶναι ἡ θέσις μας... Ὁ Ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ ξαναβρεῖ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ πεισθεῖ, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ σώσει αὐτὸν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀκόμη καὶ ἂν ὑπῆρχε κάποια ἰσχυρὰ ἀπόδειξις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ»²⁷. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ S. ἐξηγεῖται ἐκ τῆς «κλειστής» Ἀνθρωπολογίας του, ἣτις κατανοεῖται ὡς «ἀνακύκλισις τῆς Ἐγώπιτος» καὶ ἀρνεῖται ν' ἀποδεχθεῖ ἓνα «Θεὸν-Δημιουργόν», ὅστις, κατὰ τὸ ἀνάλογον τοῦ Τεχνίτου, ὅστις «κατασκευάζει ἓνα χαρτοκόπτην μ' ἓνα σχέδιον καὶ μὲ μίαν τεχνικὴν», ὅπως ἀπεδέχετο ὁ 17ος αἰ., «παράγει τὸν Ἄνθρωπον μὲ τεχνικὰς καὶ σχεδιασμούς»²⁸. «Ἡ καταφυγὴ στὸν Θεόν, ἣτις ἀπαντᾶται στὸν Leibniz, εἶναι ἄρνησις τῆς ἐνδοκοσμικότητος». Ἐπίσης «ὁ Θεός, ὡς στηρίγμα διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἄλλου, οὔτε ἀναγκαῖος οὔτε καὶ ἰκανὸς εἶναι» (312.313). Ὁ Θεὸς ὄχι μόνον δὲν

τελειῶς καὶ παραδίδεται εἰς τὸν Θεὸν ὡς ἐν ἀνελεύθερον ἀντικείμενον: «ζῶ ἐν ἀλλοτριώσει καὶ ἀφήνομαι νὰ γνωρίζομαι, τί θὰ πρέπει νὰ εἶμαι, ἐκ τοῦ Ἐκτὸς ἐμοῦ. Ἐδῶ ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀφθίου πρὸ τοῦ Θεοῦ» (383). Ὁ Sartre διεξάγει συνεπῆ Ἀθεΐαν: «Ἡ Ἀθεΐα εἶναι ἐν φρικτὸν καὶ μακροχρόνιον ἐγχείρημα. Πιστεύω, ὅτι τὴν ἐκαλλιέργησα μέχρι τέλους» (J.-P. Sartre, *Les Mots*, καὶ γερμανιστί: *Die Wörter* (1994), 143). Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Sartre, ἣτις ἀποκλείει τὸ δυνατόν ὑπάρξεως ἐλευθερίας καὶ συγχρόνως Θεοῦ, ἀντιτείνει ὁ H. Beck τὰ ἀκόλουθα: «Διότι κάθε ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ τοῦ Ἀνθρώπου προϋποθέτει ἤδη τὴν ἰκανότητα πρὸς ἐλευθέρᾳ ἀπόφασιν (δηλ. τὴν ὑπαρξίν τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐλευθερίας του), δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ αὕτη —ἀρχικῶς— στὴν ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλὰ θὰ πρέπει ν' ἀνήκει αὕτη στὴν ἀρχικὴν θεμελιώδη δομὴν τοῦ ἀνθρωπίνου εἶναι. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ Ἄνθρωπος ὀφείλει, στὴν περὶπτωσιν ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, εἰς Αὐτὸν τὸ εἶναι του, θὰ πρέπει νὰ ὀφείλει εἰς Αὐτὸν καὶ τὸ εἶναι τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Ἀνθρώπου ἐξ Αὐτοῦ δὲν σημαίνει, λοιπὸν, τὴν ἄρσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον: τὴν θεμελιώσιν καὶ τὴν ἰκάνωσιν αὐτῆς. Διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν προσήχθη —βεβαίως— ἐκπεφρασμένως ἐν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀφῆρθη ἐκ τῆς προβληθείσης ἀθειστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τὸ ἔδαφος κατὰ τῆς ὑπάρξεως Αὐτοῦ» (*Natürliche Theologie* (1988²), 86). Βλ. πλεονα περὶ τοῦ θέματος Θεὸς καὶ Ἐλευθερία καί: W. Pannenberg, *Gottesgedanke und menschliche Freiheit* (1972).

27. Jean-Paul Sartre, *Ist der Existentialismus ein Humanismus?* (τὸ κείμενον ἐλήφθη ἐκ: V. Spierling (ἐκδ.), *Die Philosophie des 20. Jahrhunderts* (1991⁴), 178).

28. Αὐτόθι, 172.

χρειάζεται, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ ἐμπόδιον ἐξανθρωπισμοῦ, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν μαρξιστικὴν ἀθεϊστικὴν παράδοσιν, ἣτις θεωρεῖ εἰς τὴν θρησκευτικότητα τὸ ἐμπόδιον ὀρθῆς κοινωνικοποιήσεως τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ Sartre ἐπιζητεῖ νὰ διασώσει τὸν Ἄνθρωπον ἐκ τῶν μηχανιστικῶν θεωριῶν τοῦ παρελθόντος καὶ ν' ἀποδώσει εἰς αὐτὸν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν. Determinismus καὶ Ἐλευθερία εἶναι ἀσυμβίβαστα: «ἢ εἶναι ὁ Ἄνθρωπος τελείως προσδιοριζόμενος, ... ἢ εἶναι τελείως ἐλεύθερος» (563). Ποῖον εἶδος Ἐλευθερίας πρεσβεύει – τελικῶς – ὁ Sartre διὰ τοῦ Ἀθεϊστικοῦ Ὑπαρξισμοῦ του, ὡς «ἀνακυκλήσεως τοῦ Ἐγὼ» ἢ ὡς «ὑπερβάσεως» ἐκ τοῦ εἶναι πρὸς τὸ Μηδέν, ὅπως ὀρίζει οὗτος τὸ Δι' Ἐαυτό, δηλ. τὸ Ἀνθρώπινον; – Τὴν Ἐλευθερίαν πρὸς Θάνατον, ἦτοι τὸν ἀπόλυτον Μηδενισμόν! Ἔτσι – ὅμως – οὐδὲ ἐν βῆμα προὐχώρησε περαιτέρω ἐκ τοῦ Κυρίλλωφ, ὅπως παριστᾷ αὐτὸν ὁ Φ. Μ. Ντοστογιέβσκι εἰς τοὺς «Δαιμονισμένους» του. Ἀναφέρει: «Ἐὰν δὲν ὑπάρχει Θεός, τότε εἶμαι ἐγὼ Θεός, ... ἔτσι δὲ ὅλη ἡ Θέλησις εἶναι δική μου, καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' ἀποδείξω τὴν αὐτοδύναμον Θέλησίν μου, ... μὲ τὸ νὰ φονεύσω τὸν ἑαυτόν μου... Τὸ προσὸν τῆς θεϊότητός μου εἶναι ἡ αὐτόνομος Θέλησίς μου, ... ἢ νέα φρικτὴ Ἐλευθερία μου... Φονεύω τὸν ἑαυτόν μου, γιὰ ν' ἀποδείξω τὴν μὴ-ὑποταγὴν μου καὶ τὴν νέαν φρικτὴν Ἐλευθερίαν μου»²⁹.

Μία σειρὰ ἄλλων Φιλοσόφων τοῦ 20οῦ αἰ. ἀνευρίσκει ἴχνη γνησίας ὑπερβατικότητος καὶ θεϊότητος εἰς τὴν Ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, – προηγουμένως, ὅμως, θὰ πρέπει ν' ἀναφερθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν φιλοσοφικῶν στοχασμῶν τοῦ Albert Camus (1913-1960), ὅστις ἐργάζεται εἰς τὰ αὐτὰ περίπου πρὸς τὸν Sartre μήκη κύματος μιᾶς κλειστής – ἀτομιστικῆς καὶ ἀθεϊστικῆς – Ἀνθρωπολογίας, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασε καὶ διετύπωσε – κυρίως – εἰς τὰ ποικίλα διηγήματά του (Βραβεῖον Νόμπελ Λογοτεχνίας 1957). Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ αἰσιόδοξον πνεῦμα τοῦ Rationalismus καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ παρελθουσῶν ἐποχῶν, θεωρεῖ οὗτος τὴν ζωὴν ἀπαισιοδόξως καὶ ἀρνεῖται πᾶσαν λογικὴν ἐξήγησιν καὶ διέξοδον ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ προσδιορίζοντος αὐτὸν κακοῦ. Τὸν κόσμον καὶ τὴν Ἀνθρωπίνην ζωὴν ὀρίζει οὗτος ὡς «Παράλογον». Ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ Παραλόγου κυριαρχεῖ εἰς τὸ ἔργον του: *Le Mythe de Sisyphé*³⁰. «Ὁ

29. Φ. Μ. Ντοστογιέβσκι, *Οἱ Δαιμονισμένοι* (κεφ. 6/2).

30. Albert Camus, *Le Mythe de Sisyphé*, καί: γερμανιστί: *Der Mythos von Sisyphos* (1993). Αἱ ἀκολουθοῦσαι παραπομπαὶ γίνονται ἐκ τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως κειμένου, ἀνευ ἢ διὰ προτάξεως τοῦ Σ.

Κόσμος — βασικῶς — δὲν εἶναι λογικός, — αὐτὸ εἶναι τὸ ὄλον, ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθεῖ περὶ αὐτοῦ» (23). Συνεπῶς εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀληθὴς γνῶσις αὐτοῦ. «Ἐκτὸς τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος Rationalisten ἀμφιβάλλει κανεὶς σήμερα εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν» (21). «Τὸ Παράλογον εἶναι οὐσιῶδες καὶ ἰσχύει ὡς ἡ πρώτη μου ἀλήθεια... Τὸ μοναδικὸν δεδομένον εἶναι — δι' ἐμὲ — τὸ Παράλογον» (31). «Ἐνῶ κατενοεῖτο — μέχρι τοῦδε — τὸ Παράλογον ὡς ἀποτέλεσμα, κατανοεῖται τοῦτο, εἰς τὴν παροῦσαν προσπάθειαν, ὡς ἀφετηρία» (8). Τὰ «περιεχόμενα» τοῦ Παραλόγου τούτου καθορίζονται — περίπου — ὡς ἐξῆς: «Ὁ διχασμὸς τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὴν Ζωὴν του, — αὐτὸ εἶναι ἡ συνειδησις τοῦ Παραλόγου», δηλ. «ἡ πίστις στὸ παράλογον τοῦ ὑπάρχειν» (11). «Τὸ Παράλογον εἶναι ὁ διχασμὸς μεταξὺ τοῦ ἐπιθυμοῦντος Πνεύματος καὶ τοῦ ἀπογοητεύοντος κόσμου, εἶναι ἡ νοσταλγία γιὰ Ἐνότητα, τὸ διεσπασμένον τοῦτο Σύμπαν καὶ ἡ ἀντίφασις, ποῦ συνδέει ἀμφοτέρω... Εἶναι ὁ διχασμὸς τοῦ ζῆν καὶ τοῦ σκέπτεσθαι» (46). Μὲ ἀφετηρίαν τοὺς συλλογισμοὺς τούτους ὁρίζει ὁ C. τὴν Ἀνθρωπίνην ζωὴν «ὡς ἓνα ἀπολεσθέντα Παράδεισον» καὶ ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ Ἀνθρώπου ὡς *ἐχθρικός*. «Ἡ πρωτόγονος ἐχθρότης τοῦ κόσμου, ἡ ὑφισταμένη διὰ τῶν αἰῶνων, ἀνυψώνεται — καὶ πάλιν — ἐναντίον μας... Ἡ πυκνότης αὕτη καὶ τὸ ξένον τοῦτο τοῦ κόσμου εἶναι τὸ Παράλογον. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀνθρωποὶ διαχωρίζονται πρὸς ἀλλήλους μὲ τὸ Ἀπάνθρωπον... Ἡ Ἀπανθρωπιὰ δὲ αὕτη προσδιορίζει καὶ τὸν Ἀνθρωπον καθ' αὐτόν... Ἀλλὰ καὶ ὁ ξένος εἶναι τὸ Παράλογον» (18).

Τὸ Παράλογον τοῦτο τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἠνάγκασε τοὺς Ἀνθρώπους — ἀνέκαθεν καὶ μέχρι σήμερον — εἰς *φυγὴν*, εἰς ἀναζητήσιν καὶ κατάφασιν ἑνὸς ἄλλου κόσμου, ἐκτὸς τοῦ παρόντος, καὶ ἑνὸς ἐκτὸς τοῦ κόσμου τούτου νοήματος. Ἡ προσπάθεια αὕτη «γεφυρώσεως τῆς ἀβύσσου μεταξὺ Ἐπιθυμίας καὶ Ἐκπληρώσεως, ... ἡ νοσταλγία αὕτη γιὰ Ἐνότητα, ὁ πόθος οὗτος γιὰ τὸ Ἀπόλυτον ἀποκαλύπτει τὴν οὐσιαστικὴν ὁρμὴν τοῦ Ἀνθρωπίνου δράματος» (20). Ὅμως: «Ἡ ἀναζητήσις τοῦ Ἀληθινοῦ δὲν εἶναι ἀναζητήσις τοῦ Ἐπιθυμητοῦ... Θὰ πρέπει νὰ ζήσομεν στὴν κατάστασιν αὐτὴν τοῦ Παραλόγου» (39). «Ζωὴ σημαίνει νὰ φήσομεν νὰ ζήσει τὸ Παράλογον. Τὸ Παράλογον νὰ φήσομεν νὰ ζήσει σημαίνει: Νὰ τὸ κοιτάζομεν στὰ μάτια» (49). Εἰς τὸ Παράλογον τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσομεν τὸ «νόημα» τῆς ζωῆς καὶ ὄχι ἐκτὸς αὐτοῦ. «Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ὁ κόσμος οὗτος ἔχει ἓν ὑπερκείμενον αὐτοῦ νόημα. Γνωρίζω — ὅμως — ὅτι τὸ νόημα τοῦτο δὲν γνωρίζω καὶ — ἀκόμη — ὅτι ἀδυνατῶ νὰ γνωρίσω» (47).

Ποία θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ στάσις τοῦ Ἀνθρώπου πρὸ τοῦ Παραλόγου τούτου, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα;

Ὁ Camus διευκρινίζει: «Μ' ἐνδιαφέρει ὄχι τόσοσιν ἢ ἀνακάλυψις τοῦ Παραλόγου, ὅσον αἱ συνέπειαι του. Τί θὰ πρέπει νὰ συναχθεῖ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου; Πῶς θὰ πρέπει νὰ κινηθεῖ τις, διὰ νὰ μὴ ἀποκλί-
νει; Θὰ πρέπει νὰ ἀποθάνει τις οἰκαιοθελῶς ἢ —παρὰ ταῦτα— νὰ ἐλπίζει» (19); —Δύο ἐπιλογαὶ ὑπάρχουν: Νὰ ζεῖ τις, ἐὰν ὑπάρχει νόημα καὶ ἐλπίς, ἢ νὰ αὐτοκτονήσῃ, ἐὰν δὲν ὑπάρχει νόημα. «Τὸ Παράλογον ἀπαιτεῖ τὸν Θάνατον... Ζωή, χωρὶς νόημα, σημαίνει ὅτι ἡ Ζωὴ δὲν ἀξίζει,... καὶ συνεπῶς θὰ πρέπει νὰ φονεύσῃ τις ἑαυτὸν» (13). Ὅμως ἀποκλείει ὁ Camus τὴν ἐκδοχὴν ταύτην: «Τὸ Σῶμα ἀπεχθάνεται τὴν ἐξαφάνισιν. Συνηθίζομεν στὴν ζωὴν πρὶν ἢ συνηθίσωμεν στὴν σκέψιν» (13). Ἐναπομένει, λοιπόν, ἡ ἄλλη δυνατότης: Νὰ ζήσωμεν μὲ τὸ Παράλογον, ἀλλὰ χωρὶς ἐκτὸς αὐτοῦ διαφυγὴν, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει χωρὶς Ἐλπίδα. Τρία τινα προσδιορίζουν τὴν ζωὴν: «Τὸ Παράλογον, ἢ Ἐλπίς καὶ ὁ Θάνατος» (14), —τὰ δύο τελευταῖα δέ, ἦτοι «ἢ Ἐλπίς καὶ ἡ Αὐτοκτονία» εἶναι διαφυγὴ ἐκ τῆς ὄντως —παραλόγου— ζωῆς πρὸς μίαν φανταστικὴν ἢ ἀνύπαρκτον. «Τὸ Παράλογον ὀρίζει τὴν σχέσιν μου πρὸς τὴν ζωὴν,... ὅτι δηλ. τὸ Πνεῦμα... κεῖται ἐν δεσμοῖς» (23)· ἢ παροῦσα ζωὴ εἶναι τὸ —πλατωνικὸν— δεσμοτήριον τῆς Ψυχῆς, —Ὅμως ὁ Camus ἀπαγορεύει τὴν ὑπ' αὐτῆς νοσταλγίαν καὶ τὴν φυγὴν πρὸς τὸ «ἐπέκεινα», πρὸς τὸν Θεόν. «Τὸ Παράλογον, ἢ μεταφυσικὴ αὕτη κατάστασις τοῦ συνειδητοῦ Ἀνθρώπου, δὲν ὀδηγεῖ στὸν Θεόν... Τὸ Παράλογον εἶναι ἡ Ἀμαρτία χωρὶς τὸν Θεόν» (39). «Ἡ Κόλασις τοῦ παρόντος εἶναι τὸ βασιλείον του... Ὁ Ἀνθρωπος θὰ πρέπει νὰ βρεῖ ἐδῶ τὸν οἶνον τοῦ Παραλόγου» (48).

Περαιτέρω εἰσάγει εἰς τὴν φιλοσοφίαν του ὁ C. τὴν Βιβλικὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαγρουπνήσεως καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως, ἦτοι τῆς Ἐξεγέρσεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὴν διαρκὴ παρουσίαν τοῦ Ἀνθρώπου στὸν ἑαυτὸν του», ἣτις ἀποκλείει τὴν Ἐλπίδα. «Οὗτος δὲν εἶναι νοσταλγία, ζεῖ ἄνευ Ἐλπίδος». Προσέτι δὲ «ἢ Ἐξεγερσις εἶναι ἢ διαρκῆς ἀντιπαράθεσις τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸ δικόν του σκότος» (49). Καὶ τέλος, συνανῆκει εἰς ταύτην ἢ διαρκῆς θέα τοῦ ἰδίου Θανάτου, «ὡς τῆς μόνης πραγματικότητος» (52). «Ὁ Ἀνθρωπος τοῦ Παραλόγου εἶναι —ἐξ ὀλοκλήρου— ἐστραμμένος πρὸς τὸν Θάνατον» (53). Ἐδῶ ἀναδύεται δὲ καὶ «ἢ ἀρχὴ τῆς ἀπελευθερώσεως... Ὁ Θάνατος καὶ τὸ Παράλογον εἶναι —ἐδῶ— αἱ ἀρχαὶ τῆς μόνης λογικῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἐλευθερίας ἐκείνης, τῆς ὁποίας τὴν πραγματικότητα μπορεῖ νὰ βιώσῃ μία ἀνθρωπίνη καρδιά» (53). «Ζωὴ —λοιπὸν— ἐνώπιον τοῦ Παραλόγου» σημαίνει «παραίτησιν ἀπὸ πάσης Ἐλπίδος», «ἀδιαφορίαν ἐναντι τοῦ Μέλλοντος», καὶ «ἐξάντησιν τοῦ Ὑπάρχοντος,... διὰ ζωῆς, μὲ —κατὰ τὸ δυνατόν— μεγαλυτέραν ἔντασιν»

(54.56). «'Ο Άνθρωπος είναι αυτόσκοπός, ούτος είναι ο μοναδικός του σκοπός. Εάν θέλει να είναι ούτος κάτι, τότε μόνον σ' αυτήν την ζωή» (75). «'Η φυγή προς τὸ Θεῖον ἢ τὸ Αἰώνιον, ἢ ἀφοσίωσις σὺς ψευδαισθήσεις τῆς καθημερινότητος» κ.λπ., ἀποτρέπουν ἐκ τῆς οἰκειάς ζωῆς (77), ἥτις εἶναι «εἷς κόσμος χωρὶς τὸ Αὖριον καὶ χωρὶς ἀδυναμίαν,... εἷς παράλογος καὶ ἄθεος κόσμος» (78). Τὴν πραγματάωσιν τοῦ ιδεώδους τούτου ζωῆς θεωρεῖ ὁ C. εἰς τὸν «*Σίσυφον*, τὸν ἥρωα τοῦ Παραλόγου... 'Ο *Σίσυφος*, ὁ ἀδύναμος καὶ ἀτίθασος προλετάριος τῶν Θεῶν, γνωρίζει ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς δυστυχισμένης θέσεώς του: τὴν σκέπτεται, καθ' ὃν χρόνον κατέρχεται. 'Η ἐπίγνωσις, ἥτις θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπενεργεῖ τὴν δυστυχίαν του, ἐπικυρῶνει — συγχρόνως — τὴν νίκην του. Δὲν ὑπάρχει πεπωμένον, ποῦ δὲν ὑπερνικᾶται μὲ τὴν ἀπέχθειαν» (99).

Εἰς ἓν ἄλλο ἔργον του, τὸ *L' Homme Révolté*, ἔρχεται ὁ Camus ἐγγύτερον εἰς ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα καὶ τὰ συναφῆ³¹. 'Ο C. ἐκφράζει μίαν ιδιότυπον *Ἀθειάν*: δὲν ἀρνεῖται «τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ» (47), ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν προϋποθέτει. «'Η ἱστορία τῆς μεταφυσικῆς Ἐξεγέρσεως δὲν μπορεῖ — συνεπῶς — νὰ συγχυσθεῖ μὲ ἐκείνην τῆς Ἀθειᾶς» (23). 'Ο Άνθρωπος εἶναι *ὑπερβατικότης*: «ὑπέρβασις τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ πρὸς τὸν Ἄλλον» (17), καὶ κατὰ προέκτασιν πρὸς τὸν Θεόν. Μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεὸν συνειδητοποιεῖ ὁ Άνθρωπος τὸ ἴδιον, ἥτοι τὸ πεπερασμένον καὶ σχετικόν, καὶ εὕρισκει — οὕτω — τὸ μέτρον τῆς ὀρθῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν συνάνθρωπον, τὸ ὁποῖον καὶ τὸν ἐμποδίζει νὰ φέρεται πρὸς αὐτὸν ὡς θεός. 'Ο Θεὸς — λοιπὸν — εἶναι ἀναγκαῖος, διότι μόνον ἢ ὑπαρξὶς αὐτοῦ συνεπάγεται — ὄντως — Ἐξέγερσιν τοῦ Ἀθρώπου. «'Η Ἐξέγερσις στρέφεται — τελικῶς — μόνον ἐναντίον τινός. 'Η ἔννοια τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, — τοῦ δημιουργοῦ πάντων καὶ — συνεπῶς — ὑπευθύνου δι' αὐτά —, παρέχει μόνη στὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Ἀθρώπου ἓν νόημα. Θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθεῖ — λοιπὸν —, ἄνευ παραδοξότητος, ὅτι, στὸν δυτικὸν κόσμον, ἢ ἱστορία τῆς Ἐξεγέρσεως εἶναι ἀρρηκτως συνδεδεμένη μὲ ἐκείνην τοῦ Χριστιανισμοῦ» (26).

Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι πολὺ σπουδαῖον πρὸς κατανόησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ Camus. Οὗτος δὲν ἀπορρίπτει — βασικῶς — τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, διότι οὐδὲν νόημα θὰ εἶχεν «ἢ μεταφυσικὴ Ἐξέγερσις» τοῦ Ἀθρώπου (22), ἥτις στρέφεται κατὰ τοῦ Θεοῦ.

31. Albert Camus, *L' Homme Révolté*, καὶ γερμανιστί: *Der Mensch in der Revolte* (1993). Αἱ ἀκολουθοῦσαι παραπομπαὶ γίνονται ἐκ τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως κειμένου, ἄνευ ἢ διὰ προτάξεως τοῦ R εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου.

«Ἐκ τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ ἡ Ἐξέγερσις προσωπικὰς εὐθύνας» (29). Εὐθύνας, —διὰ ποῖον λόγον; —Διὰ τὸν ὑπ' Αὐτοῦ δημιουργηθέντα Κόσμον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον κακὸν καὶ τὴν ἀδικίαν. Ὁ Ἄνθρωπος ἀπορρίπτει τὸν Θεόν, διότι ἀπορρίπτει τὸν ὑπ' Αὐτοῦ δημιουργηθέντα —κακὸν καὶ παράλογον— κόσμον, —ἐδῶ προσεγγίζει ὁ C. τὰς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων *Γνωστικῶν* περὶ κακοῦ Δημιουργοῦ καὶ τοῦ Κόσμου του. «Ἡ μεταφυσικὴ Ἐξέγερσις εἶναι ἡ κίνησις ἀπορρίψεως ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου τῶν ὄρων ζωῆς του καὶ ὅλης τῆς δημιουργίας. Αὕτη εἶναι μεταφυσικὴ, διότι ἀμφισβητεῖ τοὺς σκοποὺς τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς δημιουργίας... Ὁ μεταφυσικῶς ἐπαναστατῶν διακηρύσσει, ὅτι ἐξηπατήθη ὑπὸ τῆς δημιουργίας» (22).

Ἡ μεταφυσικὴ Ἐξέγερσις εἶναι «Ναὶ καὶ Ὅχι συγχρόνως» (14). Ὅχι κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀδίκου Κόσμου του, Ναὶ εἰς μίαν ζωὴν χωρὶς Θεόν: «Ὁ μεταφυσικῶς Ἐπαναστατῶν... ἀντιπαραθέτει τὴν δικήν του ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδικίας, πού κυριαρχεῖ στὸν κόσμον» (22). Ἡ μεταφυσικὴ Ἐξέγερσις «ἀπαιτεῖ μίαν ἀρμονικὴν Ἐνότητα κατὰ τοῦ Πόνου τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Θανάτου... Ὁ Ἐπαναστατῶν κατὰ τῆς Θνητότητός του ἀρνεῖται νάναγνωρίσει τὴν δύναμιν ἐκείνην, πού τὸν ἀφήνει νὰ ζεῖ. Ὁ μεταφυσικῶς Ἐπαναστατῶν δὲν εἶναι ἀναγκαίως εἰς ἀρνητῆς τοῦ Θεοῦ, εἶναι —ὄμως— ὀπωσοδήποτε εἰς βλάσφημος τοῦ Θεοῦ. Οὗτος βλασφημεῖ τὴν τάξιν, ἀνακαλύπτων τὸν Θεὸν ὡς τὸν πατέρα τοῦ Θανάτου καὶ τοῦ σκανδάλου» (22-23)³².

Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀνακαλύπτει ὁ C. «τὸν Προμηθέα, τὸν ἀλυσσοδεμένον σ' ἓνα Στύλον, τὸν αἰώνιον μάρτυρα στὸ τέλος τοῦ κόσμου,... τὸν ἄκαμπτον Ἐπαναστάτην κατὰ τοῦ Διὸς» (23 ἐξ.). «Ἡ μεταφυσικὴ Ἀνταρσία» προσλαμβάνει —ἐδῶ— συγκεκριμένον περιεχόμενον καὶ νόημα, ἀποσκοποῦσα εἰς «τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Θεοῦ,... καὶ εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνθρώπου» (24), —κατὰ τὸ ἀντίστοιχον ἀρχαίων κινήματων. «Στὸν Λουκρήτιον προχωρεῖ ὁ Ἄνθρωπος εἰς Ἐπανάστασιν. Μὲ τὸ νὰ ἀρνεῖται τοὺς

32. Τὴν ἀποψιν-ταύτην περὶ ἀποδοχῆς μὲν τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ, περὶ ἀπορρίψεως ὄμως τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς δημιουργίας του, λόγῳ τοῦ ὑφισταμένου κακοῦ, τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀδικίας, ἰδίως πρὸς τὰ ἀθῶα Παιδιά, διατυπώνει μὲ ἔμφασιν ὁ Ντοστογιέβσκι: «Ὅχι ὅτι δὲν ἀποδέχομαι τὸν Θεόν, —κατανόησέ με ὀρθῶς—, ἀλλὰ τὸν ὑπ' Αὐτοῦ δημιουργηθέντα Κόσμον δὲν ἀποδέχομαι καὶ οὔτε μπορῶ ν' ἀποδεχθῶ». «Δὲν εἶναι ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον ἀπορρίπτω, ἀλλ' ἀπλῶς τοῦ ἐπιστρέφω τὸ εἰσαίτηρον... Θέλω νὰ ζήσω στὴν Ἐξέγερσιν... Οὐδεὶς μπορεῖ καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συγχωρεῖ Ἀνθρώπους,... πού βασανίζον μὲχρι θανάτου μικρὰ Παιδιά» (*Ἀδελφοὶ Καρμαζῶφ*, Βιβλ. 5 (III-IV)).

ἀναξίους καὶ ἐγκληματικούς θεούς, καταλαμβάνει οὗτος τὴν θέσιν των... Αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Θεότητος λαμβάνουν χώραν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου,... καὶ ἀποσκοποῦν στὸν φόνον τῶν θεῶν» (28-29). Ὁ Camus ἀνάγεται εἰς παρομοίας ιδέας ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ντοστογιέβσκι, ἔνθα «τίθεται ἡ Δικαιοσύνη ὑπὲρ τὸν Θεόν» (47), καὶ «εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ Ἀνταρσία, δηλ. στὴν ἀντικατάστασιν τοῦ βασιλείου τῆς Χάριτος δι' ἐκεῖνου τῆς Δικαιοσύνης» (48). Αὐτὸ σημαίνει «μεταφυσικὴ Ἀνταρσία: Ὁ Κύριος τοῦ κόσμου τούτου... θὰ πρέπει νὰ κρημισθεῖ, τὴν δὲ θέσιν του θὰ πρέπει νὰ καταλάβει ὁ Ἄνθρωπος» (50).

Ὅπως ὁ Sartre, ἔτσι καὶ ὁ Camus ἐπιζητεῖ νὰποφύγει τὸν Individualismus: «Ἡ κίνησις τῆς Ἀνταρσίας δὲν εἶναι —κατὰ βάσιν— ἐγωϊστικὴ» (16). «Ἐπαναστατῶ σημαίνει ἡμεῖς... Ἡ μεταφυσικὴ Ἀνταρσία ἐπισυνάπτει: “Ἡμεῖς εἴμεθα μόνον”» (203). Ταύτην δὲ θεωρεῖ ὄχι —ἀπλῶς— ὡς ἄρνησιν, ἀλλὰ καὶ ὡς θέσιν, «ὡς μίαν ἀπόπειραν κατακτήσεως ἐνὸς νέου Ζῆν» (203). «Ἡ Ἀνταρσία... εἶναι δύναμις ζωῆς καὶ ὄχι θανάτου. Ἡ ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς εἶναι ὄχι τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ τῆς δημιουργίας» (230). «Τὸ μυστικὸν τῆς Εὐρώπης εἶναι ὅτι δὲν ἀγαπᾷ —πλέον— τὴν ζωὴν» (247). Ὅπως ὁ Σωκράτης: «Νὰ μάθεις νὰ ζεῖς καὶ νὰποθνήσκεις, διὰ νὰ εἶσαι Ἄνθρωπος, καὶ νὰ ἀρνεῖσαι νὰ εἶσαι θεός... Ἀποφασίζομεν ὑπὲρ τῆς Ἰθάκης, τῆς πιστῆς Γῆς... Στὸ φῶς παραμένει ὁ Κόσμος, ἡ πρώτη μας καὶ ἡ τελευταία Ἀγάπη» (248), —συμφώνως πρὸς τὴν ρῆσιν καὶ τοῦ Nietzsche: «Μεῖντε πιστοὶ στὴν Γῆν!» — Ὑπάρχει ὁμως νόημα καὶ θετικὸν στὸν παράλογον τοῦτον κόσμον; Ἐδῶ ὑπεισέρχονται «αἱ Ἀντινομίαι τοῦ ἐπαναστατικοῦ σκέπτεσθαι... Τὸ Παράλογον περιορίζει τὸ Λογικόν, καὶ παρέχει —συγχρόνως— τὸ μέτρον εἰς αὐτό. Κάτι ἔχει —τελικῶς— νόημα, τὸ ὁποῖον θὰ πρέπει νὰ ἐξαγάγομεν ἐκ τοῦ Παραλόγου» (239).

Ὁ Albert Camus ἀπετύπωσεν εἰς τὰ ἔργα καὶ εἰς τὰ διηγήματά του —φιλοσοφικῶς— τὴν *ζοφερὰν* εἰκόνα τοῦ —δυτικοῦ— κόσμου, μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, χωρὶς ψευδαισθήσεις καὶ αὐταπάτας, —ἐνὸς κόσμου τοῦ *Παραλόγου*, ὅστις διέψευσε κάθε *αἰσιόδοξον* πρόβλεψιν καὶ ἐλπίδα παρελθουσῶν ἐποχῶν περὶ *προόδου* τῆς Ἀνθρωπότητος πρὸς τὸ καλύτερον καὶ τελειότερον, πρὸς μίαν κοινωνίαν ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καὶ εὐημερίας, ὅπως ἐκεῖνας τοῦ Rationalismus, Positivismus, Evolutionismus, Materialismus, Marxismus, Scientismus κ.λπ. Τὴν κρίσιν ταύτην ἀπέδωκεν ὁ C. —κατ' ἐξοχὴν— εἰς τὸν Θεόν τοῦ *Χριστιανισμοῦ*, ὅπως ἐνεσάρκωσαν Αὐτὸν ὡς λόγον, ζωὴν καὶ πρᾶξιν, αἱ δυτικαὶ —χριστιανικαὶ— κοινωνίαι. Κατὰ τοῦ «χριστιανικοῦ» τούτου Θεοῦ διαμαρτύρεται καὶ ἐπαναστατεῖ ὁ C., τοῦ «προσωπικοῦ» Θεοῦ καὶ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, καὶ τὸν ἐγκαλεῖ ὡς *τὴν αἰτίαν*

και την πηγήν παντός κακού. Διότι «ἢ δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι, και ὁ παντοδύναμος Θεὸς εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὸ κακόν, ἢ εἴμεθα ἐλεύθεροι και ὑπεύθυνοι, ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν εἶναι παντοδύναμος» (Σ:51). Προσέτι: ἡ ὑπαρξις ἐνὸς παντοδυνάμου και προσωπικοῦ Θεοῦ καθιστᾷ Αὐτὸν ὑπεύθυνον πάσης ἀδικίας, διὸ και ἡ κατ' Αὐτοῦ «Ἐξέγερσις ἀντικαθιστᾷ τὸ βασιλεῖον τῆς Χάριτος δι' ἐκεῖνου τῆς Δικαιοσύνης» (R:48). Εἰς τὸ ἔργον του *La Peste*³³ στρέφει ὁ C. τὴν προσοχήν του ἰδιαίτερος πρὸς τὰ ὑπάρχοντα δεινά, τὸν πόνον και πάσχειν, — ἰδίως τῶν ἀθῶων παιδιῶν —, και φέρει ταῦτα εἰς συνάφειαν πρὸς τὴν παρουσίαν και τὴν εὐθύνην τοῦ Θεοῦ διὰ ταῦτα. Εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ἱατροῦ Rieux ἐνσαρκώνεται ὁ ἄθεος Ἀνθρωπιστής, ὅστις ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης «ἀθλιότητος» και «κατὰ τοῦ Θανάτου, με κάθε δύναμιν, χωρὶς νὰ σηκώνει τὰ βλέμματα πρὸς τὸν Οὐρανόν, ὅστις σιωπᾷ... Διότι, ἐὰν ἐπίστευε σ' ἓνα παντοδύναμον Θεόν, θὰ ἔπαυε νὰ θεραπεύει τοὺς Ἀνθρώπους και θὰ ἄφηνε τὴν φροντίδα ταύτην στὸν Θεόν» (76 ἐξ.). Ὁ Ἴατρος, εἰς τὸν ἀγῶνα του νὰ διασώσει τοὺς Πάσχοντας και «εἰς τὰς χωρὶς τέλος ἥττας του», λόγῳ θανάτου τῶν Ἀσθενῶν του, βιώνει «τὴν ἀθλιότητα» τῆς ζωῆς και συμπάσχει — διαρκῶς — μετ' αὐτῶν (77), — εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἱερεῖς τῆς Θρησκείας, οἵτινες ἔρχονται μετὰ τὸν Ἴατρόν, πρὸς ταφήν τοῦ Ἀποθανόντος, και δὲν συμμετέχουν εἰς τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ οὔτε και εἰς τὸ πένθος τῶν Οἰκειῶν του, ἀλλ' ἐπιτελοῦν ἐξ ἐπαγγέλματος τὸ καθήκον των, διὸ και ὀργιάζει — συνήθως — μεταξύ τῶν Κληρικῶν ἢ «θρησκευτικῆ» ἀναληγσία.

Τὰ «μεταφυσικά» ταῦτα ἐρωτήματα, πού θέτει ὁ C., δὲν μποροῦν νὰ ἀπομονωθοῦν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἐπραγματώσαν τοῦτον οἱ ἐκχριστιανισθέντες Λαοὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλὰ και εἰς τὴν Ἀνατολήν, — ἀφοῦ, ἐπὶ 2.000 χρόνια τώρα, οὐδαμοῦ ἠδυνήθη ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐγκαθιδρύσει — πραγματικῶς — χριστιανικὰς κοινωνίας ἐλευθερίας και δικαιοσύνης. Οἱ Χριστιανοὶ παρέστησαν τὸν Θεὸν κατὰ τὴν δικήν των «εἰκόνα», δηλ. ἓνα Θεὸν τύραννον και κατακτητὴν, Θεὸν δυνάστην και πάσης ἀδικίας, — ἔτσι δὲ ἐγένεσαν ὁ Κόσμος κακῶν και κατέστη ὁ Θεὸς οὗτος ἀναξιόπιστος και μισητὸς ὑπὸ τῶν Ἀνθρώπων και τῶν Λαῶν. Ἐναντίον τοῦ Θεοῦ τοῦτου ἐπαναστατεῖ — λοιπὸν — ὁ Camus και τὸν Θεὸν τοῦτον τοῦ ἱστορικοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπορρίπτει. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ τούτου

33. Albert Camus, *La Peste*, και γερμανιστί: *Die Pest*. Αἱ ἀκολουθοῦσαι παραπομπαὶ προέρχονται ἐκ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου.

ἀπορρίπτει ὁ Camus τοὺς Χριστιανούς, οἱ ὅποιοι διακηρύσσουν ἀγάπην καὶ δικαιοσύνην καὶ πραγματώνουν μίσος καὶ ἀδικίαν. Ὁμοῦς ὁ Θεὸς οὗτος δὲν εἶναι ὁ Θεὸς τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλ. ὁ Θεὸς τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἁγίων, τῶν Μαρτύρων καὶ τῶν Ὁμολογητῶν τῆς. Ὁ Camus δὲν ἠδυνήθη νὰ διακρίνει διαφορὰς εἰς τὰ περιεχόμενα τῆς περὶ Θεοῦ εἰκόνας, ποὺ προβάλλουν αἱ διάφοροι Ἱεροσχεῖαι, π.χ. ὁ Ἰουδαϊσμός, ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός, ὁ χριστιανισμὸς τοῦ Εὐαγγελίου, τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Καθολικισμοῦ, τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ τῶν ὑποδιαίρεσεων κ.λπ., ἀλλ' ἀπέρριψε — συλλήβδην — τὴν Ἱεροσχεῖαν καθ' αὐτήν. Ἐν ἀντιθέσει π.χ. πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, οἱ ὅποιοι ἔχουν «οὐράνιον φορᾶν» (Κέλσος), ἤτοι ζοῦν μακρὰν τοῦ κόσμου ἐν μακαριότητι, ὁ Θεὸς τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως «κατέρχεται» ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν πάσχοντα Ἄνθρωπον καὶ γίνεται ἀλληλέγγυος πρὸς αὐτόν: «Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, ... ἐκένωσεν ἑαυτόν, μορφὴν δούλου λαβὼν» (Φιλίπ. 2,6). Οὗτος εἶναι «ὁ Ποιμὴν ὁ καλός, (ὅστις) τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» (Ἰω. 10,11). «Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι» (Μάρκ. 10,45)³⁴.

Ἡ περὶ Παραλόγου θεωρία τοῦ Camus δὲν ἀπέχει, ὅμως, πολὺ ἐκ τῆς περὶ Παραδόξου χριστιανικῆς διδασκαλίας. Εἰς τὸν χώρον τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι λογικός, καὶ ὁ ὑπ' Αὐτοῦ ποιηθεὶς κόσμος δὲν εἶναι λογικός, ἀλλ' εἶναι «μείγμα» λογικῆς καὶ παραλόγου ἢ μᾶλλον ὑπερλόγου, — τὴν περὶ Θεοῦ δὲ εἰκόνα τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως διέστρεψεν ἢ λογικὴ Θεολογία τοῦ δυτικοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ ἡ μετέπειτα, τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαιο-ελληνικοῦ Λογικισμοῦ. Ἡ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θεία ἀποκάλυψις

34. Πρὸβλ. καί: H. Lilje, *Atheismus, Humanismus, Christentum* (1962), 72, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, «εἰς τὸν ὅποιον φανεροῦται ἡ κένωσις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον. Ὁ Karl Barth ὠμίλησεν ἐδῶ περὶ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ γεγονότος τῆς στροφῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἄνθρωπον, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεώς του πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἀνθρώπου. Τοῦτο μαρτυρεῖ, σαφέστατα καὶ ἀμεσῶτα, μία ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰησοῦ διατυπωθεῖσα εἰκὼν: ἡ παραβολὴ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου. Ἡ μορφή τοῦ Σαμαρείτου, ὅστις ὡς ὁ μόνος εὐεργετῆ τὸν εἰς τοὺς ληστὰς περιπεσόντα, ἐκφράζει — σαφέστατα — καὶ σήμερον τὴν ἡρεμον καὶ μοναδικὴν ἀνωτερότητα τοῦ Ἰησοῦ». Βλ. καί: Μέγα Λ. Φαράντου, *Φιλοσοφία τοῦ Ἄνω - Κάτω* (Ἀθήνα 1997), 163 ἐξ., ἐνθα παρουσιάζω τὰ ποιοτικὰ — ἀνθρωπιστικὰ — περιεχόμενα τῆς περὶ Θεοῦ εἰκόνας τῆς χριστιανικῆς θείας Ἀποκαλύψεως εἰς τὴν μορφήν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

έκφράζεται με «παράδοξα» (Λουκ. 5,26). Τὸ ἐν Αὐτῷ ἔργον τοῦ Θεοῦ εἶναι «τὸ μυστήριον, τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων,... νυνὶ δὲ φανερωθὲν» (Κολ. 1,26). Ἐδῶ τὸ «μυστήριον-φανερώσεις» ὑποδηλοῖ τὸ παράδοξον, δηλ. τὸ ὑπέρολογον-λογικόν, τὸ Ἀρνητικὸν-Θετικόν, τὸ Ὅχι-Ναὶ τοῦ Camus κ.λπ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι «λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου», ἔνθα «προσκοπτοῦσιν οἱ ἀπειθοῦντες» (Α' Πέτρ. 2,7-8), καὶ «σημεῖον ἀντιλεγόμενον... εἰς πᾶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν» (Λουκ. 2,34). Ἐπίσης αἱ διάφοροι παραβολαὶ τοῦ Ἰησοῦ, αἵτινες καλοῦν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ νοήματος μέσα εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν καὶ ὄχι εἰς φυγὴν ἐξ αὐτῆς, καὶ εἰς τὸ ἐδῶ-τώρα, κατὰ τό: «Ὁ ἔχων ὄρα ἀκούειν, ἀκουέτω» (Μτθ. 11,15) κ.λπ., ὑπεμφαίνουν τὴν συγγένειαν τοῦ Χριστιανικοῦ «παράδοξου» πρὸς τὸ «ἀντινομικόν» πνεῦμα τοῦ Camus, τοῦ Ναὶ-Ὅχι, Λογικοῦ-Παραλόγου, Ζῆν ἐνώπιον τοῦ Θανάτου κ.λπ. Ἡ κραυγαλέα «ἀντινομία» τοῦ Camus ἐκφράζεται εἰς τὸ «παράλογον» τῆς ἀποδοχῆς μὲν ὑπ' αὐτοῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀπορρίψεως δὲ —συγχρόνως— πάσης μεταθανατίου ἐλπίδος, κατὰ τὸ «ἀθέως εἰς Θεὸν πιστεύειν» τῆς δυτικῆς Ἀθεολογίας (D. Sölle)³⁵. Παραλλήλως πρὸς «τὸν Atheismus ἢ Antitheismus τοῦ Camus», πλεῖστοι ὅσοι ιδεαὶ του «ὑπεμφαίνουν, ὅτι ὁ Camus εὐρίσκετο καθ' ὁδὸν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν καὶ θὰ ἠδύνατο —ἐνδεχομένως— νὰ συγκαταριθμηθεῖ μεταξὺ τῶν "ἀνωνύμων" Χριστιανῶν». Ὅχι τυχαίως ἐλέχθη, ὅτι τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Camus προσδιορίζουν «κρυπτοθεολογία καὶ ἀντιθρησκευτικότητα» (Di Meglio)³⁶.

Μία σειρὰ ἐπιφανῶν Ἀνθρωπολόγων καὶ Φιλοσόφων τοῦ 20οῦ αἰ. κατανοεῖ τὴν «οὐσίαν» τοῦ Ἀνθρώπου οὐχὶ ἀτομιστικῶς καὶ ὑποκειμενιστικῶς, δηλ. ὡς «κλειστὴν» πραγματικότητα, ἀλλ' ὡς «ἀνοικτὴν» ἔναντι τοῦ κόσμου Ὀντότητα (weltoffen), ὅπως ὀρίζει τὸν Ἀνθρώπον ὁ ἤδη μνημονευθεὶς M. Scheler. Ἐκ τούτων δὲ ἐπιλέγομεν τοὺς ἀκολούθους:

Ὁ Karl Jaspers (1883-1969), ἀφορμώμενος, ὅπως καὶ ὁ Sartre ἐκ τῶν αὐτῶν προϋποθέσεων τῆς Ἀνθρωπολογίας, καὶ δὴ τῆς Ἀν-

35. Πρβλ. καί: A. Camus, *L'Étranger*, ἔνθα ἀποτυπώνεται ἰδιαίτερος ἡ τάσις αὐτῆ μᾶς ἀγιότητος καὶ ἐνδὸς ἠρωϊσμοῦ ἀνευ —ὅμως— Θεοῦ.

36. J. Speck, *Albert Camus: Die Grundantimonien des menschlichen Daseins*, ἐν: *Grundprobleme der grossen Philosophen* (ἐκδ. ὑπὸ J. Speck), Philosophie der Gegenwart (V/1992²), 173-174.

θρωπίνης Ἐλευθερίας, καταλήγει εἰς τελείως διαφορετικὰς θέσεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, προσεγγίζων τὴν θείστικὴν φιλοσοφίαν τοῦ S. Kierkegaard. Τὸ περὶ Ἀνθρώπου ἐρώτημα ἀπαντᾷ οὗτος διτῶς: «Ὁ Ἀνθρωπος προσεγγίζεται κατὰ διττὸν τρόπον: ὡς Ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης καὶ ὡς Ὑπαρξίς τῆς πάσης ἐρεύνης ἀπροσίτου Ἐλευθερίας. Εἰς τὴν μίαν περίπτωσηιν ὀμιλοῦμεν περὶ τοῦ Ἀνθρώπου ὡς Ἀντικείμενου, εἰς τὴν ἄλλην δὲ περὶ μὴ-ἐξαντικειμενικουμένου, ὅπερ εἶναι ὁ Ἀνθρωπος, καὶ τοῦ ὁποίου γίνεται συνειδητόν, ὅταν οὗτος ἔχει ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ. Ὅτι ὁ Ἀνθρωπος εἶναι, δὲν ἐξαντλεῖται εἰς μίαν γνώσιν περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἐμπειρίαν μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ δικοῦ μας νοεῖν καὶ ἐνεργεῖν. Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι — βασικῶς — πλεόν ἢ ὅ,τι μπορεῖ νὰ γνωρίσει περὶ ἑαυτοῦ... Ὁ Ἀνθρωπος εἶναι συνημμένη-μὲ-τὸν-Θεὸν Ὀντότης. Τί σημαίνει αὐτό; Ἡμεῖς δὲν ἐδημιουργήσαμεν ἑαυτούς... Ἡμεῖς εἴμεθα, στὴν Ἐλευθερίαν μας, ἐν ἐπίγνωσιν ὡς δεδομένοι ἐκ τῆς Ὑπερβατικότητος. Ὅσον περισσότερο ἐλεύθερος εἶναι ὁ Ἀνθρωπος, τόσο βεβαιότερος εἶναι εἰς αὐτὸν ὁ Θεός, ... ὄχι ὡς γνωστικὸν περιεχόμενον, ἀλλ' ὡς παρουσία στὴν Ὑπαρξιν. Ἡ βεβαιότης — λουπὸν — τῆς Ἐλευθερίας, ἥτις ἐμπειρικλεῖει τὴν βεβαιότητα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, καθιστᾷ σαφῆ τὴν συνάφειαν μεταξὺ ἀρνήσεως τῆς Ἐλευθερίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ Θεοῦ, ... καθὼς καὶ τὴν συνάφειαν μεταξὺ τοῦ ἰσχυρισμοῦ μίας Ἐλευθερίας ἄνευ Θεοῦ καὶ τῆς θεοποίησεως τοῦ Ἀνθρώπου...

Ὁ Θεὸς εἶναι δι' ἐμὲ ἐν τῷ μέτρῳ, πού ἐγὼ γίνομαι ὄντως ἐγὼ ἐν τῇ Ἐλευθερίᾳ μου. Οὗτος εἶναι διὰ τὴν Ὑπαρξιν ὄχι ὡς γνωστικὸν περιεχόμενον, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀποκαλυπτόμενος... Εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ὀρίων τῆς γνώσεως, ἐμπιστευόμεθα — σαφέστερον — στὴν καθοδήγησιν, πού εὐρίσκομεν ἀφ' ἑαυτῶν διὰ τὴν Ἐλευθερίαν μας μέσῳ τῆς Ἐλευθερίας, ὅταν συνάπτεται αὕτη πρὸς τὸν Θεόν. Αὐτὸ ἐδῶ εἶναι τὸ μέγα ἐρώτημα περὶ τοῦ Ἀνθρώπου, δηλ. πόθεν ἔχει ὁ Ἀνθρωπος τὴν καθοδήγησίν του... Ἡ θέσις τῆς φιλοσοφικῆς πίστεως εἶναι: Ὁ Ἀνθρωπος μπορεῖ νὰ ζήσει μὲ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Θεοῦ... Τὸ Ἀπόλυτον ἀποφασίζει, πού — τελικῶς — στηρίζεται ἡ ζωὴ τοῦ Ἀνθρώπου, δηλ. ἐὰν ἔχει βάρος ἢ εἶναι μηδαμινή... Ὅπως τὰ Δένδρα ριζώνουν βαθέως, ὅταν ψηλώνουν, ἔτσι θεμελιώνεται βαθέως στὸ Ἀπόλυτον ὁ ὠλοκληρωμένος Ἀνθρωπος... Πιστεύειν στὸν Θεὸν σημαίνει νὰ ζεῖς ἀπὸ κάτι, πού δὲν ἀνευρίσκεται στὸν κόσμον, ἀλλὰ σὲ μίαν πολυσήμαντον γλῶσσαν τῶν φαινομένων, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν δείκτας ἢ σύμβολα. Ὁ πιστευόμενος Θεὸς εἶναι ὁ μακρινὸς Θεός, ὁ

κεκρυμμένος Θεός, ὁ μὴ-ἀποδεικνυόμενος Θεός»³⁷.

Ὁ Jaspers ὀρίζει τὸν Θεὸν –πρωτίστως– ἀποφατικῶς, «προσεγγίζων τὸν τρόπον τοῦ περὶ Θεοῦ στοχάζεσθαι τῆς λεγομένης Ἀρνητικῆς Θεολογίας»³⁸. «Ὑπὸ τὰ λεγόμενα τῆς Βίβλου ἀνευρίσκεται ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ Θεοῦ: Οὐ ποιήσεις Εἶδωλον οὐδὲ Ὅμοιωμα... Τὸ Αἰώνιον, τὸ Ἀκατάλυτον, τὸ Ἀναλλοιώτον, ἡ Ἀρχή, τὸ Περιέχον πᾶν Περιέχον, οὔτε στὴν Θεωρίαν οὔτε στὴν Σκέψιν περιέχεται. Τοῦτο δὲ εἶναι, ἡ Ἀρχὴ παντὸς τοῦ εἶναι καὶ ἡμῶν, –στὴν ἔννοιαν τῆς ἀντικειμενικῆς μας γνώσεως–, Μηδέν... Τὸ Ὑπερβατικόν, πὸν δὲν εἶναι δείκτης καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου συναπτόμεθα στὴν γλῶσσαν πολυσημάντων δεικτῶν, –καὶ πὸν δὲν εἶναι καταληπτὸν καὶ οὔτε θὰ πρέπει νὰ τὸ σκεπτόμεθα–, εἶναι –συγχρόνως– εἶναι καὶ Μηδέν» (385), καὶ ἐπέκεινα τούτων: «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ εἶναι, πὸν εἶναι Μηδέν, ἀμφοτέρω καὶ οὐδὲν ἐκ τούτων» (393). Τὸ Θεῖον προσεγγίζεται ὄχι στοχαστικῶς, ἀλλ' ὑπαρξιακῶς: «Τὸ νόημα τῶν Ὁροσῆμων (Chiffren) καὶ τῶν στοχασμῶν περὶ τοῦ εἶναι ἔγκειται μόνον στὴν ὑπαρξιακὴν σημασίαν αὐτῶν. Ταῦτα μποροῦν νὰ εἶναι ἀληθινὰ μόνον σὲ συνάφειαν πρὸς τὴν πραγματικότητα τοῦ σκεπτομένου. Πῶς οὗτος ἀγαπᾶ, δέχεται, ἐκλέγει, ἐνεργεῖ, φέρεται, –εἰς τοῦτο ἔγκειται καὶ ἡ ἀλήθεια αὐτῶν» (396). Ὅλη ἡ πραγματικότης –ὀρθῶς κατανοουμένη– ἀποτελεῖ ὀρόσημον, ὑπεμφαίνον, τὸ Ἐπέκεινα: «Τὰ Ὁρόσημα... συνάπτουν τὴν Ὑπαρξιν πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν» (398). «Ἡ πραγματώσις τῆς Ὑπάρξεως ἐκπληροῦται μὲ ἀπόβλεψιν πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν» (421), τὸ ὁποῖον, εἰς τὴν ἐσχάτην ἐκφρασίᾳ του, ἀποκαλύπτεται ὡς «ὁ

37. K. Jaspers, *Einführung in die Philosophie* (τὸ κείμενον ἐλήφθη ἐκ: *Philosophische Anthropologie*, Reclam 15012(2)/1991, 147-151). Πρβλ. καί:

38. K. Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (1962),

389. Ἐφξ. αἱ παραπομπαὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως κειμένου. Πρβλ. καί: K. Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen* (1971^a), 405 ἐξ., ἐνθα ὁ J. διακρίνει δύο εἶδη σχέσεως πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν. Ὁ Ἄνθρωπος ζεῖ ἢ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, ἢ ἐν ἀπειθείᾳ κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀπολύτῳ ἰδίᾳ εὐθύνη, ἐντελῶς μόνος», εἰς ἀντίθεσιν «πρὸς τὴν θρησκευτικὴν σχετικοποίησιν», ἥτις παρεμποδίζει «τὴν ἀπολυτοποιήσιν τοῦ πεπερασμένου» (407). «Ἐν-τῇ-ἀπειθείᾳ-του-πρὸς-τὸν-Θεόν... ἐξανίσταται ὁ Ἄνθρωπος κατὰ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν ὀριακῶν καταστάσεων, τῶν δεινῶν τῆς Ὑπάρξεως καὶ τῶν ἀδικιῶν τοῦ Κόσμου... Οὗτος τολμᾷ νὰ ζεῖ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ μόνον εὐθύνη, νὰ πολεμεῖ τὸν Θεόν, νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ διεκδικεῖ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ αὐτοτέλειαν... Ἀμφοτέρω, ἡ ζωὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐν ἀπειθείᾳ πρὸς τὸν Θεόν, θεωροῦν νόημα καὶ αἰωνίαν σημασίαν ὡς μέλλον, ... ὁ εἰς θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς ἐξ ἐνός Ἄλλου προερχόμενος καὶ προσδιοριζόμενος, ὁ δὲ ἄλλος αἰσθάνεται ἀπολύτως μόνος, δυνατός, εἶναι ὁ ἴδιος μέτρον τοῦ ἑαυτοῦ του» (410). Βλ. πλείονα περὶ τοῦ Ἀπολύτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ 326 ἐξ.

προσωπικὸς Θεὸς» (427), καὶ βιοῦται ὡς διαρκῆς «Παρόν, —οὔτε ὡς Παρελθόν, οὔτε ὡς Μέλλον—», ὡς «τὸ πλήρωμα μιᾶς Στιγμῆς,... καὶ μετὰ: “Σιωπῆ”» (428)! Ἀντιθέτως: «Ἄνευ τοῦ Ὑπερβατικοῦ εἶναι ἢ Ὑπαρξίς ἄγονος καὶ ἀνάλητος δαιμονικὴ Ἑπαρσις»³⁹. «Ὁ φιλοσοφῶν λέγει πρὸς ἑαυτόν: Ἄφησε μέσα σου ἐλεύθερον τὸν χώρον διὰ τὸ τὰ πάντα Περιέχον! Μὴ χάνεσαι στὸ Συνειδητόν! Μὴ χωρίζεσαι ἐκ τοῦ Ὑπερβατικοῦ» (69)! Ἡ Φιλοσοφία εἶναι πορεία πρὸς τὸν Θεὸν «ἐν τῇ ἀναζητήσει τῶν Ὁροσῆμων ὡς τῶν ἰχνῶν τοῦ Θεοῦ» (*vestigia dei*) εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ εἰς τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν Ἄνθρώπων. «Τὰ Ὁροσῆμα ὑπεμφαίνουν τὸ ἔσχατον καὶ κυρίως εἶναι,... χωρὶς καὶ νὰ μποροῦν νὰ ἀποκαλύπτουν τὸν Θεὸν εἰς τὰ κρύφια του» (150). Ὅπως ἤδη ἐλέχθη: «Τὸ τέλος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἢ Σιωπῆ» (103)!

Ὁ Κ. Jaspers ἀκολουθεῖ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν του τὴν μεγάλην ἑλληνο-χριστιανικὴν παράδοσιν, ἣτις κατανοεῖ κόσμον καὶ ἄνθρωπον ὡς *ἀναφορικότητα* πρὸς τὸν Θεὸν καὶ συνάπτει —ἔτσι— κοσμο- καὶ ἄνθρωπο-λογίαν πρὸς τὴν θεο-λογίαν, —μὲ ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν πρὸς τὸν *ἐμπειρικὸν* στοχασμὸν τῆς Ἀνατολικῆς φιλοσοφίας, ἣτις αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς τὸ λογικὸν-θεωρητικὸν καὶ κατανοεῖ τὴν ζωὴν καὶ τὸ νόημά της εἰς τὰς ποικίλας συναρτήσεις τῆς Ὑπάρξεως —καὶ τὰς λογικάς—, καθὼς καὶ εἰς τὴν συνάφειάν της πρὸς τὸ Ὑπερβατικόν. Ἀπεχθανόμενος οὗτος τὴν δυτικὴν αὐθάδειαν τοῦ *λογικοῦ, καταφατικοῦ* καὶ τοῦ *Bla-Bla*, ἣτις θεωρεῖ, ὅτι τὰ πάντα συλλαμβάνει καὶ ὀρίζει καὶ διατυπώνει, καὶ φοβούμενος μεταλλαγὴν τοῦ Θεοῦ εἰς Εἶδωλον, ὀρίζει Αὐτὸ μὲ *«ἀρνητικά»* προσόντα, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, —καὶ εἶναι τοῦτο συνεπές, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ *ἀνόμοιον* καὶ τὸ *τελείως καὶ ποιοτικῶς διάφορον* τοῦ κόσμου. Ἐτσι ὀδηγεῖ Θεολογίαν —ἀλλὰ καὶ Φιλοσοφίαν— εἰς τὸ μυστήριον καὶ τὴν ἀπουσίαν καὶ τὴν σιωπὴν, ὡς εἰρήνην καὶ γαλήνην, ἀπορρίπτων τὸ Δυτικὸν ιδεῶδες τῆς ἀεικινήσιας καὶ τοῦ *Aktivismus*, τῆς ταραχῆς καὶ τῆς ἀνησυχίας. Ὁ λόγος οὗτος ἤγαγε μερικὸς δυτικὸς ἐρευνητὰς νὰ κατηγορήσουν τὸν Jaspers, ὅτι εἰσάγει ἓνα «Dualismus» μεταξὺ Λογικῆς καὶ Παραλόγου καὶ ἀποκλείει τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν εἰς τὴν προσπάθειαν γνωστικῆς προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ. Ἀναφέρει σχετικῶς ὁ H. Beck, ὅτι «ὁ Jaspers διασπᾷ τὴν γνῶσιν μας εἰς μίαν ἐξωτερικὴν, λογικὴν-καταληπτικὴν “θέσιν” καὶ

39. K. Jaspers, *Vernunft und Existenz* (1960), 60. Οἱ ἀκολουθοῦντες ἀριθμοὶ ἐντὸς τοῦ κεμενοῦ ἀναφέρονται εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου.

εις μίαν έσωτερικήν, μη-λογικήν-ύπαρξιακήν "αΐσθησιν"... 'Ο Dualismus δέ αυτός ένός έμπειρικώς-λογικώς προσδιοριζόμενου άντικειμενικού κόσμου και μιās ύπαρξιακής ύποκειμενικότητας,... κατανοεί την 'Υπερβατικότητα ως τὸ άπροσδιόριστον ένός "Περιέχοντος"⁴⁰.

'Η κριτική αΐτη άδικεί πως τὸν Jaspers, ὅστις ὀρίζει τὸ 'Υπερβατικὸν ὄχι μόνον άποφατικώς, δηλ. ως Μηδέν, αλλά και καταφατικώς, ἤτοι ως τὸ «Εΐναι-καθ' αὐτό», και ως τὸ Εΐναι, «πὸ εΐμεθα ἡμεΐς-αὐτοί», ἤτοι «τὸ 'Όλον, ως τὸ άπώτατον, έαυτὸ φέρον, θεμέλιον τοῦ Εΐναι, εΐτε ως Εΐναι-καθ' αὐτό, εΐτε ως Εΐναι δι' ἡμᾶς»⁴¹, και —συνεπώς— άποδίδει εις αὐτὸ και θετικὰ προσόντα. «Τὸ Περιέχον, πὸ εΐμεθα ἡμεΐς, εΐναι ὄχι τὸ Εΐναι καθ' αὐτό, αλλά Φανερώσεις (ὄχι Φαινόμενα) τῶν περιεχομένων τοῦ Εΐναι καθ' αὐτό» (51).

'Εξ άλλου δέν άποκλείει τὴν Λογικήν ὁ J. εις τὴν γνωστικήν διαδικασίαν προσεγγίσεως τοῦ 'Υπερβατικοῦ, άλλ' άπλῶς δέν άπολυτοποιεΐ ταύτην, ως τὸ άποκλειστικόν, γνωστικόν, ὄργανον. Λέγει: «Λογική και 'Υπαρξις εΐναι άδιαχώριστα... 'Η 'Υπαρξις φωτίζεται μόνον διὰ τῆς Λογικῆς. 'Η Λογική άποκτᾶ περιεχόμενον μόνον διὰ τῆς 'Υπάρξεως... 'Η Λογική άναφέρεται εις 'Άλλο: εις τὸ περιεχόμενον τῆς φερούσης ταύτην 'Υπάρξεως... 'Άλλά και ἡ 'Υπαρξις άναφέρεται εις 'Άλλο: εις τὸ 'Υπερβατικόν... Λογική και 'Υπαρξις δέν εΐναι —λοιπὸν— δύο άντικείμενα δυνάμεις, άνταγωνιζόμενα διὰ τὴν επικράτησιν, άλλ' ἡ κάθε μία ύπάρχει διὰ τῆς άλλης. 'Αμφότερα ύποστηρίζονται άμοιβαίως και εύρίσκουν ἡ μία-στην-άλλην σαφήνειαν και ὄντότητα» (60.61). 'Ο J. δέν άπορρίπτει τὴν Λογικήν, αλλά τὸν Λογικισμόν, ὅστις δέν ἔχει κατανόησιν διὰ τὸ μυστήριον και τὸ άπρόσιτον τῆς κοσμικῆς και τῆς έπέκεινα ταύτης πραγματικότητας. Φυσικὰ δέν προτιθέμεθα έδῶ νᾶ γίνομεν άπολογηταί τῆς περι 'Υπερβατικοῦ φιλοσοφίας τοῦ Jaspers, αλλά νᾶ καταδείξομεν, ὅπως τὸν 'Αθειστικόν, έτσι και τὸν Θεΐστικόν χαρακτήρα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ 20οῦ αΐ., ὅτι δηλ. ὁ 'Ανθρωπος καθ' αὐτὸν εΐναι «άνοικτὸς» πρὸς τὸ «'Επέκεινα» και «θεοειδής», άνεξαρτήτως τῶν περιεχομένων, πὸ προσλαμβάνει τὸ «'Υπερβατικὸν» δι' ἕκαστον Φιλόσοφον, —τουθ' ὅπερ ἔχει ιδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν προκειμένην έργασίαν.

(Συνεχίζεται)

40. H. Beck, *Natürliche Theologie* (1988²), 70.

41. K. Jaspers, μν. έργ.: *Vernunft und Existenz*, 43. Πρβλ. πλείονα περι τῆς δομῆς τῶν φιλοσοφικῶν στοχασμῶν τοῦ K. Jaspers και: A. Cesana, *Karl Jaspers: Philosophie* (1932), έν: *Hauptwerke der Philosophie* (20. Jahrhundert), Reclam: 8744/1992, 174-204, ένθα και σχετική βιβλιογραφία.